

SUVREMENI ZAPISI TRADICIJSKE BAŠTINE U ROŠKOM POLJU

Ljubas, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:921433>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD

SUVREMENI ZAPISI TRADICIJSKE BAŠTINE U ROŠKOM POLJU

ANA LJUBAS

Split, 2024.

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Hrvatska hagiografska baština

SUVREMENI ZAPISI TRADICIJSKE BAŠTINE U ROŠKOM POLJU

STUDENTICA:

Ana Ljubas

MENTOR:

doc. dr. sc. Nikola Sunara

Split, rujan 2024.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Crkveno-pučka baština	2
2.1. Advent	2
2.1.1. Materice i Očiči.....	3
2.2. Badnjak	4
2.3. Božićno vrijeme.....	6
2.4. Sveti Stjepan.....	8
2.5. Doček Nove godine.....	9
2.6. Sveta tri kralja.....	10
2.7. Poklade.....	10
2.8. Korizma.....	11
2.9. Veliki tjedan.....	13
2.10. Uskrs	15
2.11. Sveti Ivan Krstitelj	17
2.12. Svi Sveti i Dušni dan.....	18
3. Usmenoknjiževni oblici	18
3.1. Usmene pjesme	19
3.2. Usmene predaje	20
3.2.1. Povijesne predaje	20
3.2.2. Mitološke predaje.....	25
3.2.3. Demonološke predaje	27
4. Folklorno kazalište	27
4.1. Svadbeni običaji.....	28
4.2. Vučarski i vukarski ophodi.....	32
5. Zaključak.....	33
Rječnik.....	34
Izvori.....	35
Popis kazivača.....	35
Literatura:.....	35
Sažetak.....	38
Abstract.....	38

1. Uvod

Narodni običaji čine svaku kulturu jedinstvenom jer predstavljaju posebna vjerovanja, prakse i rituale koji su oblikovani kroz povijest unutar određenog područja. Vitez tvrdi da obilježavaju važne događaje u životu čovjeka, ali i zajednice kao što su rođenje djeteta, sklapanje braka, smrt i pogreb. Dodaje kako svjedoče i o svečanim trenucima, odnosno blagdanima iščekivanima i slavljenima svake godine. Konačno, postoje i radni ili gospodarski običaji koji se odnose na vjerovanja i magijske postupke usmjerene na uspjeh u poljodjelstvu. U današnje vrijeme, Vitez zaključuje da je posljednja vrsta zbog modernizacije već zaboravljena, dok se životni i kalendarski običaji s vremenom postupno mijenjaju, no ipak prenose samu bit i osobitost tradicije nekog mjesta.¹ Ovaj je rad primarno baziran na prikazu godišnjih običaja, odnosno tradicije vezane uz katoličke blagdane, ali ne izostavlja ni običaje iz svakodnevnog života te vjerovanja koja danas nisu zastupljena ili su zaboravljena. Preciznije, ovaj će rad nastojati predočiti tradicijsku baštinu Roškog Polja, naseljenog mjesta u općini Tomislavgrad, u Bosni i Hercegovini. Sastoji se od centra koje se naziva Selo i nekoliko zaselaka među kojima su Orlovići, Hambar, Radoši itd. Jolić i Jukić objašnjavaju kako su selo i polje dobili ime po utvrdi Rog koja je sagrađena u srednjem vijeku. Pretpostavljaju da je utvrda dobila spomenuto ime jer je svojim izgledom podsjećala na sam rog. U današnje vrijeme, ostatci tvrđave prekriveni su šumom u podnožju planine Zavelim.² Cilj je rada prikazati i suvremene zapise ovih tradicija, putem iskaza ljudi i odabrane literature, te istaknuti njihovu ulogu u očuvanju kulturnog identiteta zajednice.

¹ Vitez u Opačić, Vid Jakša (ur.). *Hrvatski običaji i druge tradicije*. Mozaik knjiga, Zagreb, 2016., str. 16-23.

² Jolić, Robert; Jukić Marko. *Župa Roško Polje*. Župni ured Roško Polje: Naša ognjišta, Tomislavgrad, 2008., str. 30.

2. Crkveno-pučka baština

U ovome poglavlju bit će prikazana crkveno-pučka baština zabilježena na području Roškog Polja. Božić i Uskrs su dva najveća kršćanska blagdana te ih narod iščekuje i za njih se priprema za vrijeme adventa, odnosno korizme. Bit će predstavljeni tradicije i običaji vezani uz ta razdoblja, ali i uz poklade te brojne druge blagdane kao što su Sv. Ivan Krstitelj, Svi sveti i Dušni dan.

2.1. Advent

Advent je naziv za dio liturgijske godine koji obuhvaća četiri nedjelje koje prethode Božiću. Smatra se, kako Dragić navodi, da one simboliziraju četiri tisućljeća koja su, prema Bibliji, prošla od stvaranja svijeta do Kristova dolaska.³ Badurina ističe da naziv potječe od latinske riječi *adventus* što znači dolazak, došašće.⁴ Advent je obilježen ljubičastom bojom koja predstavlja ufanje. U kršćanskoj tradiciji, Braica navodi, ovo vrijeme simbolizira iščekivanje i nadu u Isusov novi dolazak.⁵ Posebna važnost pridaje se adventskom vijencu koji je često izrađivan od lišća ili zimzelenih grančica. Koristi se kao ukras, ali i kao mjesto gdje se postavljaju četiri svijeće koje se postupno pale svake nedjelje sve do Božića kada zajedno dogorijevaju.⁶ Dragić ističe da se tijekom ovog razdoblja vjernici pripremaju postom, pobožnostima te molitvama i misama, od kojih se posebno ističu jutarnje mise zornice koje su specifične za vrijeme Adventa. Prva nedjelja Adventa najbliža je blagdanu sv. Andrije, a sljedećeg dana u crkvama počinju mise zornice koje su ključni dio pripreme za Božić. Obično se održavaju u najranijim jutarnjim satima te se njima osobito slavi Majka Marija.⁷ U sljedećem iskazu, kazivačica priznaje da su upravo zornice ono po čemu pamti vrijeme Adventa:

Najzanimljiviji mi je taj dan što bi mjesec dana prije pošle zornice. Mise u šest sati i tada nije bilo zima ovako, nego je snijeg bio do pasa. I mi bi išli svi, i djeca i stariji, svi zajedno, svako jutro. Mo'š mislit, svako jutro bi se ustajali u pet sati. Čak smo išli u vunenim čarapama, toliko je bio poledice. A crkva bi bila dupkom puna, to je i sad tradicija u našem kraju, zornica. Mo'š mislit, u to vrijeme se službeno Božić nije slavio. Kad bi se vratili kući, doručkovali bi i idemo u školu. Nitko nije vodio računa da smo se

³ Dragić, Marko. „Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata.“ *Crkva u svijetu*, vol. 43, br. 3, 2008., str. 415.

⁴ Badurina, Anđelko (ur.). *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1979., str. 103.

⁵ Braica, Silvio. „Božićni običaji.“ *Ethnologica Dalmatica*, 13, 2004., str. 7.

⁶ Isto, str. 12.

⁷ Dragić, Marko. „Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata.“ *Crkva u svijetu*, vol. 43, br. 3, 2008., str. 414 - 415.

*mi rano digli da jedva gledaš onda. Svaku večer, prije večere, bi se pozdravljala Gospa, a poslije toga bi se pjevale božićne pjesme. Nekad bi nam dolazili i susjedi pa zajedno s nama pjevali. To je trajalo sve do Badnjice, svaki dan.*⁸

2.1.1. Materice i Očići

Materice, Majčice ili Majke nebeske obilježavaju se druge nedjelje uoči Božića. Dragić pojašnjava da je naziv deminutiv plurala riječi mater, odnosno majka. Na taj dan muškarci zahtijevaju od djevojaka i žena otkup ili točnije darove. Ističe da je u Hercegovini običaj da se daruje šaka oraha, jabuka, suhих smokava, opleteni terluci ili neki manji simbolični pokloni.⁹ Gavazzi navodi kako je običaj da za otkup muškarci „dobivaju oraha, lješnjaka, voća, kakav ženski ručni rad, pa i novac i sl.“¹⁰ O tome nam svjedoče i sljedeći iskazi:

*Materice su u tijeku adventa, druga nedjelja došašća. Čestitalo bi se: „Dobro jutro gazdarice, čestitam ti materice.“ Darivali su se orašasti plodovi, naranče, a obično bi se darovalo djeci jer bi oni išli čestitat, u čestitare.*¹¹

*Dvi nedjelje do Božića su bile Materice i onda bi žene, majke dijelila daci darove. Nešto simbolično, jedan orah, lješnjak, smokve dvi, tri tako, al' uglavnom dobivali su narav i to su bile vrlo jake psihološke pripreme.*¹²

Očići se obilježavaju tjedan dana prije Božića, a Dragić navodi da ih se naziva i Oci ili Oci nebeski. On pojašnjava naziv toga blagdana kao umanjenicu množine riječi otac. Na ovaj dan, suprotno Matericama, djeca, djevojke i žene zahtijevaju od muškaraca otkup. Rano ujutro, djeca pokušavaju zavezati oca u postelji kako bi ga prisilili da ih daruje. Dragić naglašava kako se u livanjskom kraju Očići smatraju „prvim čelom Božića“.¹³ Gavazzi nabroja da pri tome „napadani daruju napasnike ili napasnice orasima, lješnjacima, smokvama slatkišima, rakijom, a i opancima, rupcem ili čim drugim od ženske opreme.“¹⁴

*Za Očiće su očevi donosili tek osušeno suho meso i častili.*¹⁵

⁸ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

⁹ Dragić, Marko. „Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata.“ *Crkva u svijetu*, vol. 43, br. 3, 2008., str. 430.

¹⁰ Gavazzi, Milovan. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. III. izdanje. Hrvatski Sabor kulture, Zagreb, 1991., str. 121.

¹¹ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

¹² Stipan Ljubas, 1934. (Zapis nastao u Splitu 22. svibnja 2022.)

¹³ Dragić, Marko. „Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata.“ *Crkva u svijetu*, vol. 43, br. 3, 2008., str. 434.

¹⁴ Gavazzi, Milovan. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. III. izdanje. Hrvatski Sabor kulture, Zagreb, 1991., str. 121-122.

¹⁵ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

*Dica, mi smo iščekivali te nedilje i tako je bilo, onda poslije te nedilje Materica dolazili su Očići. Tako smo nazivali nedilju prid Božić – Očići. E onda su najstariji muškarci nas darivali, opet tako nekom simbolikom, al' za nas dicu je to značilo puno i veselje je bilo kad bi došli.*¹⁶

2.2. Badnjak

U kontekstu folklor, Dragić Badnji dan smatra najbogatijim danom u tradicijskoj kulturi kršćana. Glavne su karakteristike, prema njemu, priprema božićne hrane, škropljenje blagoslovljenom vodom, ukrašavanje zelenilom, slama, božićne svijeće, badnji post i večera, molitva, zdravice te odlazak na ponoćku. Poseban naglasak je na badnjacima od kojih Dragić razlikuje dvije vrste. Prva varijanta dolazi u obliku lisnate grane lijeske ili hrasta, najčešće cera, dužine do dva metra. Te grane ukrašavale su se i postavljale iznad vrata, ispod strehe ili na krov kuće, a služile su kao estetski ukras. Druga vrsta badnjaka bila je klada, panj ili deblo stabla od kojih je najdulje dužine do dva metra te širine trideset do pedeset centimetara. U Dalmaciji i Istri najčešće upotrebljavaju stablo masline ili česmine, dok u Lici, Slavoniji, Bosni i Hercegovini rabe drvo cera. Običaj je bio da se unose u kuću i pale na ognjištima u večernjim satima, a najčešće su ložena tri badnjaka.¹⁷

*Unosili su se badnjaci uvečer. Na tom badnjaku drva bi se birala zdrava i napravio bi se križ i onda bi starješina uvečer unosi tri badnjaka koji predstavljaju Trojstvo. To je bilo iščekivanje i radost te ceremonije loženja badnjaka.*¹⁸

*Na Badnjicu bi se opet okupili svi, a moj pokojni tata bi donio badnjake. To su tri komada drveta u obliku križa, tako su napravljeni. Onda bi najpre stavio po podu u cijeloj kuhinji slamu kao Isusove jaslice i to bi stajalo sve do Nove godine. To je za nas bio blagdan. Naravno, tu se trčalo, dođu djeca iz susjedstva. E onda, unosi te badnjake i naloži u peć. Otvori se skroz peć da se vide badnjaci, zapali se svijeća i molimo zajedno svi krunicu, poslije pjevamo, oko ponoća idemo na Ponoćku.*¹⁹

Slama je također jedan od značajnih dijelova tradicije koju vezujemo uz Badnjak. Nju uzimamo kao simbol Kristovog rođenja na slami. Gavazzi kaže da je bio običaj da se nakon

¹⁶ Stipan Ljubas, 1934. (Zapis nastao u Splitu 22. svibnja 2022.)

¹⁷ Dragić, Marko. „Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi.“ *Crkva u svijetu*, vol. 43, br. 1, 2008., str. 67-70.

¹⁸ Stipan Ljubas, 1934. (Zapis nastao u Splitu 22. svibnja 2022.)

¹⁹ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

unošenja badnjaka prostre po cijeloj kući, a nerijetko i po stolu. Najčešće je unosi domaćin kuće, držeći u ruci upaljenu svijeću i govoreći jednu vrstu pozdrava ili čestitke. Nakon toga se izriču dobre želje za nadolazeću godinu.²⁰

Poslije višeg iščekivanja dolazi Božić, Badnjak. Badnjak – to je dan ispred Božića i isto označen je bio sa jakom tradicijom i znalo je se kao simbol rađanja Isusa, stavljala je se slama u kuću i prostirala se. Unosili su se badnjaci uvečer. Na tom badnjaku drva bi se birala zdrava i napravio bi se križ i onda bi starješina uvečer unosio tri badnjaka koji predstavljaju Trojstvo. To je bilo iščekivanje i radost te ceremonije loženja badnjaka. Bila je onda i prigodna večera, uglavnom posna, ali je isto oblikovana sa iščekivanjem i bila je drukčija. Bilo je čak određeno šta se kuhalo.²¹

Poznato je da hrvatski katolici na Badnji dan poste. U Dragićevu radu nalazimo kako se nekada vjerovalo da je jedenje mrsne hrane na ovaj dan smrtni grijeh. Stoga se post osobito ističe prilikom obiteljske badnje večere gdje se u raznolikosti jela očituju utjecaji mnogih gastronomskih tradicija.²² Poseban se trud ulagao u pripremu posne večere. Ta dužnost obično bi pripala ženama koje su pripremale badnji kolač, spremljen specifično za večeru. Pored toga, kuhala se sušena riba u kupusnom rasolu, suhe šljive i jabuke.²³ Kazivačica nadodaje da se u Roškom Polju kao glavno jelo pripremao bakalar, a djeca su radije blagovala pečeni krumpir i kiseli kupus za salatu.

Kuća nije bila kićena, u tadašnje vrijeme jedino bi se stavilo zelenilo od bora, od jela, ono što je u nas vazdazeleno. E to bi se pravilo, a od jela bi djeci uvijek donosili smokve, orašaste plodove – orahe, lješnjake. Na Badnjak se jelo, tada je bilo bakalara u trgovini vrlo jeftino tako da je skoro svaka kuća radila bakalar, ali to ni jedno dijete nije voljelo. Kod nas su djeci obično pripremali pečeni krompir i kupus kiseli za salatu. To je bilo glavno jelo.²⁴

²⁰ Gavazzi, Milovan. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. III. izdanje. Hrvatski Sabor kulture, Zagreb, 1991., str. 145-146.

²¹ Stipan Ljubas, 1934. (Zapis nastao u Splitu 22. svibnja 2022.)

²² Dragić, Marko. „Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 10/2, br. 10., 2014., str. 408.

²³ Rihtman-Auguštin, Dunja. *Knjiga o Božiću*. Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 88.

²⁴ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

Iz prezentiranih je zapisa vidljivo da su u Roškom Polju ložena tri badnjaka za koje je navedeno da predstavljaju Sveto Trojstvo. Istaknut je i običaj unošenja slame kao i paljenje svijeća i molitva koju su bili obavezan element običaja Badnjeg dana. Okupljeni ljudi su uz pjesmu dočekivali vrijeme za odlazak na ponoćku.

2.3. Božićno vrijeme

Božićno vrijeme razdoblje je koje karakterizira niz vjerskih, kulturnih i društvenih običaja. Braica ističe kako priprava za Božić počinje prije samog Božića i Badnjaka, odnosno adventom ili ponegdje na dan Svih Svetih. Božićno vrijeme završava početkom siječnja, točnije, blagdanom Sveta Tri Kralja. Autor dodaje da su božićni običaji „dio širih zimskih narodnih običaja, koji počinju u studenome i traju do Poklada, a direktni su nastavak jesenskog ciklusa narodnih običaja, koji je determiniran poljodjelskim radovima i običajima koji to obilježavaju“.²⁵ Tradicija slavljenja Božića centar je zimskih narodnih običaja u mnogim kulturama.²⁶

Božić, Sveti Stjepan, Sveti Ivan Krstitelj, Silvestrovo, Sveta Tri Kralja samo su neki od blagdana koji se protežu kroz božićno razdoblje, a bit će detaljnije opisani u sljedećim poglavljima.

Božić se smatra jednim od najradosnijih kršćanskih blagdana u čijem je fokusu Isusovo rođenje. Braica objašnjava da korijene ovog slavlja možemo pronaći u rimskoj antici kada je car Aurelijan (270.-275.) proglasio rođendan nepobjedivog sunca 25. prosinca. Prvi podatci o slavljenju Kristova rođenja datiraju iz 4. stoljeća kada je papa Liberij I. izgradio kapelu s jaslicama, kasnije poznatu kao baziliku Santa Maria Maggiore, 360. godine.²⁷

U Hercegovini je običaj, Gavazzi navodi, da se, nakon ponoćke, prijatelji i rodbina međusobno pozdravljaju i čestitaju Božić, što se naziva mirboženje ili božićanje. Ovaj oblik čestitanja uključuje poljubac mira gdje se dvoje ljudi zagrlje ili barem stave ruke jedno drugome na ramena, nakon čega slijedi poljubac u oba obraza uz izgovaranje čestitke poput: “Mir Božić i dogodine u zdravlju i rahatluku da ga dočekamo!”²⁸ Uobičajeno je i razmjenjivanje darova, a posebno važan poklon je crvena jabuka.²⁹ Osim toga, Gavazzi tvrdi da je na području

²⁵ Braica, Silvio. „Božićni običaji“, *Ethnologica Dalmatica*, 13, 2004., str. 5.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto, str. 6.

²⁸ Gavazzi, Milovan. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. Kulturno – prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 171.

²⁹ Braica, Silvio. „Božićni običaji“, *Ethnologica Dalmatica*, 13, 2004., str. 8.

Hercegovine, Bosne i Slavonije tipično darivanje *grotulja*, posebno među mlađom populacijom. To je jedna vrsta vijenca napravljena od oraha, lješnjaka, smokava, suhoga voća i sličnih plodova.³⁰

Kao još jednu vrstu božićnog čestitanja, Rihtman Auguština navodi koledanje, odnosno vrstu ophoda u kojemu sudjeluje manja grupa ljudi koju najčešće sačinjava nekoliko mladih muškaraca ili dječak, a rjeđe žena. Prominentno obilježje ovog ophoda su prigodne pjesme kojima se izražavaju želje za dobrobit kuće. Pjesme koledari izvode prilikom obilaska brojnih kuća u susjedstvu, a za svoj trud bivaju nagrađeni od strane ukućana. Osim samog Božića, autorica objašnjava da se koledanje zbiva i u dvanaestodnevnom razdoblju nakon Božića, uoči i na Novu godinu te na Sv. Tri kralja.³¹

Važan je element proslave hrana. Kazivačica navodi da je na Božić prehrana bila izdašnija i raznolikija nego inače. Naglašava kako je obroke pratila molitva, a ljudi su rado pjevali božićne pjesme.

Naravno, za Božić se spremao kiseli kupus sa puno suhog mesa i to bi se stavilo da se kuha na šporet cijeli dan. Kad se vratimo sa Ponočke, pošto smo postili, tada se kao omrsimo. Stol je bio pun jela koje nije bilo kao sada različito nego jednostavno – 'ko voli nek' izvoli. Djeca su pila vodu, a stariji su pili vino. Upalilo bi se svijećnjak i opet bi se molilo i pjevalo. Božićne pjesme su se pjevale kroz cijeli grad iz crkve, bez obzira što se Božić nije službeno slavio jer je bilo vrijeme komunizma, ali ljudi su pjevali i nitko ih nije kažnjavao.

Prije jela bi se kratko pozdravila gospa, poslije krunice, kad se sjedne za stol, zahvali se i počne se jest. Tri svijeće su se palile koje su bile u pšenici. Pšenica se sadila na svetu Luciju i onda bi se stavile te svijeće u pšenicu jer nije bilo svijećnjaka. Zapalile bi se i onda bi najmlađe dijete, sa komadićem kruha umočeno u vino, ugasilo svijeću za blagoslov, za beričet. Bor se nije kitio, nismo ga ni imali.³²

Drugi kazivač dodaje kako je osobito vesela bila mladež koja je iščekivala božićni doručak koji je označavao kraj posta. Posebno je značajno zajedništvo koje se očitovalo u vrijeme blagdana kada bi se cijele obitelji, vrlo često mnogobrojne, okupljale za blagdanskim stolom.

³⁰ Gavazzi, Milovan. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. Kulturno – prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 179.

³¹ Rihtman-Auguštin, Dunja. *Knjiga o Božiću*. Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 131-132.

³² Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

Za Božić išlo je se na ponoćku, dakle na misu. A posebno se spremalo jelo, obično kiseli kupus sa mesom raznih vrsta, pite isto tako. I bilo je veselo, naročito mladež. Išlo se na ponoćku, poslije ponoćke bi dolazili na zajednički doručak. To je isto bilo posebno jer smo dugo postili i onda kad dođe taj doručak, to je bilo slavlje, častilo se sa prigodnim kobasicama, mesom, pršutom, sirom i svim onim šta se imalo na Božić. A vrhunac svega je bio ručak zajednički. Sve je rađeno zajednički. Možete vi zamislit šesnaestero dice. Posuđivano je bilo, sve je bilo od drveta. Zvali su se čanci, izdubljeno u drvetu, posuda umjesto današnjeg tanjura bili su čanci, a isto od drveta su napravljene bile kašike. I onda se od nas šesnaestero dice bili smo podijeljeni u grupe prema uzrastu...³³

2.4. Sveti Stjepan

Dan nakon Božića, 26. prosinca, slavi se Stipanje, Stjepanje, Štefanje i posvećen je konjima u čast njihovom zaštitniku, Sv. Stjepanu.³⁴ Ovaj svetac, Dragić kaže, danas je poznat i kao prvomučenik jer je prvi za Isusa podnio mučeničku smrt, a rođen je početkom 1. stoljeća. Apostoli su nakon Kristova Uzašašća postavili sedmoricu đakona, a sv. Stjepan je bio prvi od njih. Kada je lažno optužen za navodne govore protiv Mojsija, izveden je pred velikog svećenika. Stjepan tada odgovara znamenitim govorom što je navelo pobješnjeli narod da ga izbací izvan zidina gdje je naposljetku i kamenovan. Dostojanstveno je trpio mučenje uz molitvu: "Gospodine Isuse, primi duh moj!", a zatim je, kleknuvši, povikao: "Gospodine, ne uzmi im ovo za grijeh!" To su mu bile posljednje riječi. Bilo je to prvo mučeništvo još od Isusova raspeća kojim je posvjedočena vjera u Krista. Bilo je to otprilike 36. godine.³⁵

U Dragićevu radu pronalazimo da se u ikonografiji svetoga Stjepana najčešće prikazuje kao đakona prekrivena đakonskom dalmatikom. Nerijetko drži i palmu u ruci, a poseban značaj ima kamenje koje simbolizira njegovo mučeništvo i smrt. Ponekad se njegov lik može vidjeti i s knjigom u ruci zajedno s tri kamena. Osim Bečke nadbiskupije i katedrale, sv. Stjepan je zaštitnik i konja, timaritelja, kočijaša, bačvara te brojnih drugih djelatnika ručnog zanata. Sv. Stjepan je i svetac kojem se vjernici u molitvi obraćaju za ozdravljenje od glavobolje, bolova, kamenca te mu se mole protiv opsjednutosti i za laganu smrt.³⁶

³³ Stipan Ljubas, 1934. (Zapis nastao u Splitu 22. svibnja 2022.)

³⁴ Braica, Silvio. „Božićni običaji.“ *Ethnologica Dalmatica*, 13, 2004., str. 8.

³⁵ Dragić, Marko. „Sveti Stjepan prvomučenik u hrvatskoj tradicijskoj kulturnoj baštini.“ *Ethnologica Dalmatica*, Vol. 27, 2020., str. 38.

³⁶ Isto, str. 45.

Uz sv. Stjepana vežemo brojne narodne običaje. Primjerice, siromasima je dijeljen „Stjepanov kruh“, a konji su škropljeni „Stjepanovom vodom“. Crno vino je također blagoslivljano. U njega je ubacivan kamenčić kao simbol njegovog mučeništva. U mnogim se mjestima na dan sv. Stjepana održavaju i hodočašća konjskim zapregama te svečanosti konja.³⁷ Kazivači svjedoče da se taj dan posebno slavio u domovima u kojima je nekome od ukućana bio imendan:

Za svetog Stjepana obično su u kuću dolazili čestitari koji su imali u obitelji Stjepana i onda su dolazili čestitat. Na stolu bi bila neka jela i pića, uglavnom vino, piva tada nije ni bilo. Od kolača su bili samo mućeni i šape.³⁸

A poslije Božića je dolazio Stipandan. To je moj imendan, posebna pozornost se obraćala na one koji su imali imendan tako mene su cinili. Moja mater bi darivala druge jer to je jedna vrsta proslave. I taj Stipandan za mene je puno značio.³⁹

2.5. Doček Nove godine

Spomendan svetog Silvestra pape obilježava se 31. prosinca. Hrvati taj dan, Dragić navodi, nazivaju Silvestrovo, dok se u Dalmaciji ponekad zove Savistrovo. Dodaje kako je prepoznatljivo po vjerskim običajima i obredima, molitvama, misama zahvalnicama, te blagoslovu ukućana, stoke, domova, dvorišta i štala. Zadnjeg dana u godini, ljudi zahvaljuju Bogu za sve što su primili tijekom protekle godine, te mu upućuju molitve za nadolazeću godinu. U crkvama se tada održavaju mise zahvalnice, a u nekim krajevima prisutni su i običaji poput koledanja ili maskiranih ophoda.⁴⁰ Braica nadodaje da se Silvestrovo često naziva i Stara godina ili Savistar, a proslava te noći sliča Badnjaku. Nova godina, koja slijedi tome danu, poznata je i kao Mali Božić ili Mladi Božić, te je slavljena svečano unutar obitelji, na način sličan Božiću. Osim toga, ponegdje se naziva i Počelo.⁴¹

Kazivačica ističe kako se Nova godina čekala u obitelji te da je glavna zabava za djecu bila slama koja je još uvijek bila rasprostrta po kući.

Stara i Nova godina su se čekale obiteljski. Obično bi djecu zatjerali spavat što moguće ranije jer tad nije ni bilo televizora, radio je malo tko imao i onda, naravno, pošto nije

³⁷ Gorys, Erhard. *Leksikon svetaca*. Naklada Slap, Jastrebarsko, 2003., str. 344-345.

³⁸ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

³⁹ Stipan Ljubas, 1934. (Zapis nastao u Splitu 22. svibnja 2022.)

⁴⁰ Dragić, Marko. „Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi.“ *Crkva u svijetu*, vol. 50, br. 2, 2015., str. 303.

⁴¹ Braica, Silvio. „Božićni običaji.“ *Ethnologica Dalmatica*, 13, 2004., str. 9.

*bila uklonjena slama, djeca su uživala u tim sitnim radostima na slami. Pravili su od ostatka kukuruza, komušina se to zvala, neke likove kao za jaslice. Svak' je napravio po nešto, netko je napravio Gospu, neko malog Isusa. To je bila dječja igra u kojoj nisu sudjelovali odrasli.*⁴²

2.6. Sveta tri kralja

Sveta tri kralja, također poznata i kao Bogojavljenje ili Vodokršće, označavaju kraj božićnih blagdana. Dragić navodi i stariji naziv Tri mudraca od istoka te naglašava važnu ulogu drva badnjaka koje bi bilo stavljeno na vatru na Badnju večer i tinjalo bi sve do Tri kralja. Njegovim dogorijevanjem na Tri kralja bio bi označen kraj blagdana. Dragić prikazuje poznatu biblijsku epizodu koja govori da se prilikom Isusova rođenja pojavila zvijezda nad Betlehemom koja je kraljevima Baltazaru, Melkioru i Gašparu navijestila Isusovo rođenje. Trojica kraljeva, noseći tamjan, zlato i mirisavu pomast, počeli su putovati iz različitih smjerova prema Jeruzalemu. Tamo su se sastali iako nisu znali jedni za druge.⁴³

Dragić navodi da su Blagoslov vode, škropljenje blagoslovljenom vodom, usmene lirske pjesme vjerskog i svjetovnog nastanka, maskirani ophodi zvjezdara i koledara, blagoslov kuća i apotropejski obredi neke od brojnih karakteristika blagdana Sv. tri kralja. Naglašava da postoje i neki narodni običaji koji se ne održavaju samo na Sv. tri kralja, već i na Badnjak, Božić i Novu godinu. To su primjerice paljenje svijeća, objedovanje pojedinih peciva, održavanje prikladnih molitvi, recitiranje te pjevanje istih pjesama itd.⁴⁴ Na taj blagdan skidaju se ukrasi s drvca, koje se tada iznosi iz kuće. Braica napominje da time završava božićni, odnosno zimski ciklus narodnih običaja, a započinje novi, prijelazni ciklus, poznat kao pokladni.⁴⁵

2.7. Poklade

U hrvatskim pokladnim ophodima, Dragić uočava utjecaj indoeuropskih, slavenskih, romanskih, germanskih i ostalih običaja za koje kaže da datiraju još od drevnih pretkršćanskih vremena. Poklade, bez obzira što su smještene između Sveta tri kralja i Čiste srijede, nemaju nikakve poveznice s Uskrsom i njegovim obilježavanjem. One nose dvostruko značenje u

⁴² Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

⁴³ Dragić, Marko. „Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji.“ *Crkva u svijetu*, vol. 42, br. 1, 2007., str. 96-97.

⁴⁴ Isto, str. 97-98.

⁴⁵ Braica, Silvio. „Božićni običaji.“ *Ethnologica Dalmatica*, 13, 2004., str. 9.

hrvatskom narodnom izričaju. Prvo označavaju period između Sveta tri kralja i Čiste srijede, a drugom slučaju istoznačne su s maškarama.⁴⁶

Za tri dana što prethode Čistoj srijedi, odnosno Pepelnici, Dragić kaže da su dani kada se održavaju razni pokladni običaji i događaji. Ta tri dana, popularno nazivana Velike poklade ili Završne poklade, obilno se jelo. Najviše se jelo u utorak navečer pred korizmu jer mnoštvo naroda imalo je običaj postiti i do Uskrsa. Pokladna nedjelja naziv je za posljednju nedjelju poklada.⁴⁷ Sam vrhunac poklada je zadnji pokladni dan, a on spada na jedan od utoraka između 5. veljače i 7. ožujka. Ipak, običaji traju i dva dana prije jer se već u nedjelju maškaraju djeca, zatim slijedi maškaranje mladih u ponedjeljak, a u utorak na red dolaze oni stariji. Upravo se na taj Pokladni utorak uoči Čiste srijede najčešće odvijao ophod maškara. Ophod je bio bučan i glasan, ispunjen pjesmom, šalama i zvonjavom zvona privezanih na maškare. Naravno, najvažniji dio ophoda su bile zastrašujuće maske i drugi odjevni predmeti. Cilj je ophoda bio držati demone što dalje od ljudi i njihove imovine. To je ono što pokladnim ophodima daje apotropejski karakter.⁴⁸

Iz iskaza kazivača vidljivo je da su u Roškom Polju na Pokladni utorak maškare u ophodima obilazile domove uz pjevanje pjesama i za to su bile nagrađene prigodnim darovima, uglavnom hranom, koje je čuvao sudionik kojega su zvali ekonom.

Za maškara su se maškarale određene grupe koje su sudjelovale u natjecanju i oni bi se maškarali sami od te robe koju su imali od starijih. Imali su improviziranu glazbu, to je bilo udaranje u dijelove suđa. To je oponašalo doboš. Oni su išli od kuće do kuće i pjevali te kolendske pjesme i onda naravno, domaćini su im darovali jaja, suho meso, to što su imali. Među njima imali bi posebnog ekonomu, tako su ga zvali, kojemu bi davali te darove. Uvijek bi u utorak bile te maškare jer je srijeda Čista srijeda i obavezni post.⁴⁹

2.8. Korizma

Naziv korizma, Badurina objašnjava, potječe od latinske riječi *quadragesima* koja znači četrdeseti (dan), a radi se o četrdesetnici ili o periodu od četrdeset dana od Čiste srijede do Uskrsa. Badurina ističe da su kroz to razdoblje katekumeni primali posebne, zadnje pouke te se

⁴⁶ Dragić, Marko. „Velike poklade u folkloristici Hrvata.” *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 8/1, br. 8., 2012., str. 186.

⁴⁷ Isto, str. 156.

⁴⁸ Isto, str. 158.

⁴⁹ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

ispitivala njihova prikladnost za krštenje tako što bi ih se podvrgavalo skrutinijama još u davno ranokršćansko doba.⁵⁰ Jurilj dodaje kako je korizma vrijeme intenzivne pripreve za Uskrs, najveći kršćanski blagdan, te je samim time vrijeme posebne bliskosti Boga i čovjeka. Ona prikazuje da u hercegovačkom kraju, kako prije tako i danas, za vrijeme korizme nema velikih veselja, ženidbi i udaja. Čak ni pjesme koje nisu vjerskog karaktera nisu odzvanjale ulicama. U crkvama se pjevalo samo *a cappella*, dakle bez pratnje glazbenih instrumenata, dok su oltari bili bez cvijeća.⁵¹

Pripreme za Uskrs započinju već na Pepelnicu ili Čistu srijedu, kada vjernici odlaze u crkvu na obred pepeljanja koji kulminira u trenutku kada ih svećenik posipa pepelom po glavi uz riječi „Sjeti se, čovječe, da si prah i da ćeš se u prah vratiti.“⁵² Dragić naglašava kako je tog dana obvezan post i nemrs, a za utažiti glad i žeđ preporučuje se samo kruh i voda. Tada započinje korizmeni post. Općenito je kroz korizmu petkom obavezan post te se tim danom ide na *Put Križa*, dok se ostalim danima dopušta samostalno određivanje kada će tko postiti uzevši u obzir svoje mogućnosti. U ovih četrdeset dana običaj je i da se osoba odrekne nečega kao žrtve u Isusovo ime te onoga što je on pretrpio za ljude. Pod najčešća odricanja spadaju alkohol, cigarete i ostali poroci.⁵³

Nedjelja prije Uskrsa, odnosno pred početak Velikog tjedna, zove se Cvjetnica. Njome se kršćani prisjećaju Isusova slavnog ulaska u Jeruzalem. Jurilj ističe da je to bio toliko bitan događaj da ga opisuju sva četiri evanđelja. U nastavku nadodaje opis kazivačice iz hercegovačkog područja koja pripovijeda da se u njihovim krajevima narod na jutro tog dana umivao *milekušama*, odnosno ljubičicama. Dan prije bi se obavila berba cvijeća koje bi se natopilo u vodu kako bi ona postala što mirisnija. Stručci maslinovih, lovorovih i bršljanovih grančica su na taj dan u rukama ljudi koji idu u crkvu. Tako sudjeluju u procesiji s blagoslovljenim grančicama koje bi naposljetku stajale u njihovim domovima sve do iduće Cvjetnice kada se zamijene novima.⁵⁴

O isposničkom karakteru korizme svjedoči kazivačica koja naglašava da u tom razdoblju nije bilo vjenčanja:

⁵⁰ Badurina, Anđelko (ur.). *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1979., str. 336.

⁵¹ Jurilj, Zorica. „Korizma i uskrs u Hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini.“ *Ethnologica Dalmatica*, vol. 25, 2018., str. 6.

⁵² Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. (Fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 153.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Jurilj, Zorica. „Korizma i uskrs u Hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini.“ *Ethnologica Dalmatica*, vol. 25, 2018., str. 17-18.

*Korizma je bila kao vrijeme tišine, pokajanja, mira, bez nekakve buke, slavlja. U to vrijeme nije se ženilo jer to je pokora. Čak i danas se neki pridržavaju tog običaja.*⁵⁵

Ista osoba opisala je obred *križičanja*, tj. stavljanja pepela na čelo u obliku križa koji se još uvijek održava na Čistu srijedu:

*Križičanje je na Čistu srijedu. Tada se išlo rano u crkvu i tad se posipalo pepelom u znak da ti se opraštaju grijesi i dobio si poniznost za nastupajući post. Posipalo se pepelom i križić se pravio na čelu od njega.*⁵⁶

Drugi kazivač uz molitvu, post i odlaske u crkvu spominje i pjevanje Gospina plača u korizmi:

To je bila Cvjetnica izraženo baš sa tim umivanjem, a onda čitava korizma, ona je bila obilježena moljenjem Boga, postom, odlaskom u crkvu, onda pjevanje, a naročito Gospina plača. To je čitavo vrijeme korizme bilo sadržajno i tako se živilo do dolaska Velikog četvrtka, Velikog petka, Uskrsa koji su isto imali taj svaki dan, on je bio obilježen nečim.

*Cvjetnica je se obilježavala izraženo preko umivanja sa cvijećem. To je bio obred. Nabralo bi se planinsko cvijeće, poljsko, a posebno pošto je to bio zimski period, ljubičice, visibabe, to su rani cvjetovi i oni bi se ubrali i stavljali u vodu. A uvik bi to bilo zato šta smo bili vjernici, sipalo bi se i svete vode i onda bi se umilo s time, a kao vjerovalo se da se time čuva zdravlje, izgled, lice i tako dalje.*⁵⁷

2.9. Veliki tjedan

Velikim tjednom započinju pripreme za najveći kršćanski blagdan Uskrs, a Vitez navodi da one uključuju uređivanje kuće i dvorišta, pripremu jela te bojanje i ukrašavanje uskrsnih jaja. Od Velikog četvrtka, kada se crkvena zvana zavežu, pa sve do njihove ponovne upotrebe na Veliku subotu, naglašava kako se mještane umjesto zvonima poziva na molitvu i u crkvu različitim bučnim napravama. Djeci se pritom kazuje da su zvana otputovala u Rim, gdje primaju blagoslov od Svetog Oca.⁵⁸

⁵⁵ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

⁵⁶ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

⁵⁷ Stipan Ljubas, 1934. (Zapis nastao u Splitu 22. svibnja 2022.)

⁵⁸ Vitez u Opačić, Vid Jakša (ur.). *Hrvatski običaji i druge tradicije*. Mozaik knjiga, Zagreb, 2016., str. 100-102.

Jurilj za Veliki četvrtak kaže da se obilježava kao dan sjećanja na Isusovu posljednju večeru i ujedno je završetak korizmenog razdoblja. Tim je danom započela Isusova muka. Uvečer se održava euharistijsko slavlje, odnosno misa večere Gospodnje. Prije samog početka isprazni se tabernakul, pjeva se Slava, a onda zazvone zvona posljednji put sve do uskrsnog bdijenja. U spomen Isusova pranja nogu apostolima, svećenici peru noge dvanaestorici muškaraca. Ljudi se nakon bdijenja u tišini razilaze te odlaze kući s molitvom.⁵⁹

Više molitve i stroži post običaj je na Veliki petak. Jurilj navodi da je u prošlosti narod obavezno tog dana molio 33 krunice u počast 33 godine Isusova života na zemlji. Vjeruje se, nastavlja ona, da se na taj dan vino pretvara u krv te stoga postoji i običaj pijenja vina na Veliki petak. Također, ljudima nije strano ni izbjegavati ikakav rad na Veliki petak.⁶⁰

Na Veliku subotu su se održavale pripreme za skorašnju svetkovinu. Jurilj opisuje da su uključivale čišćenje kuće, spremanje najboljih jela te kuhanje i bojanje jaja. Jaja su u kršćanstvu posebno važna jer su simbol novog života. Autorica ističe kako nekoć umjetnih ukrasa baš i nije bilo, stoga su se ona kuhala u vodi s lučinom. Najčešće djetelina, no ponekad i druge biljke, bila bi privezana za jaje starom najlonkom. Velika je važnost vazmenoga bdijenja koje je održavano uvečer. Ono bi započinjalo paljenjem i blagoslivljanjem ognja na ulazu u crkvu. Na ognju se zatim pali simbol uskrslog Krista, odnosno uskrsna svijeća, koja se zatim kao dio procesije unosi u dotad zamračenu crkvu. Na njoj vjernici pale i svoje svijeće. Autorica Jurilj navodi važnost obreda blagoslova hrane. Kako bi sva djeca Božja mogla jesti od blagoslovljenog, ljudi donose svoja kuhana jaja i druga pripravljena jela na misu.⁶¹

Zabilježeno svjedočanstvo kazivačice dočarava važnost tih dana koji su prethodili Uskrsu i koji su obilovali brojnim i raznolikim običajima:

Cvjetnica je zadnja nedjelja, ulazak tada Isusa u Jeruzalem. I sada tako idu pučani na misu, nose palmine grančice, simbol proljeća i dolaska novog života. Ujutro se umije sa cvijećem u vodi i danas se to još prakticira.

Za Veliki tjedan je svaki dan od četvrtka bogoslužje u crkvi gdje se dolazilo puk, a na Veliki petak prikazivala se Isusova muka. Ili bi bio igrokaz ili bi bilo kroz misu na stajalištima se prikazivala.

⁵⁹ Jurilj, Zorica. „Korizma i uskrs u Hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini.” *Ethnologica Dalmatica*, vol. 25, 2018., str. 20-22.

⁶⁰ Isto, str. 23.

⁶¹ Isto, str. 26-27.

Kroz korizmu, svakog petka je bio put križa. Na Veliki petak se u crkvi skidaju svi kipovi i pokriva se svetohranište sa tamnim prekrivačem. Tad je Isus umro tako da je i u crkvi grobna tišina. Izlazi se iz crkve na jedna vrata, svi pučani izlaze na glavna vrata u tišini i miru. Svećenik tada ne blagoslivlja puk, izlazi se sa svojim mislima na Isusovu muku. Za Veliku subotu se opet prikazivala misa u osam sati i tad se vraća križ, svetohranište i svi svećenici idu na glavna vrata, ide se na oltar, vraća se sve što je bilo izneseno na Veliki petak. Puk sluša tu misu, a onda je u ponoća bila opet ponoćka. Tada sudjeluje dječji zbor i veliki zbor. Na ponoćku ili na tu početnu misu, prije bi bilo na obje, a sad je samo na ponoćku, posvećivala bi se hrana. Donosili su pučani kruh, jaja, sir, neke svoje proizvode da za budućnost bude napredak i ujutro na Uskrs bi se jelo, prije marende, posvećeno jaje.

Kod nas ima sad, u mojem djetinjstvu nije bilo, da se dežura cijelu noć na Veliki petak. Tu je jedan drugi oltar koji je sav u nekakvom, ne tužnom, nego k'o pokora i tu bi se dežuralo cijelu noć. Prije se jave ljudi koji hoće dežurat. To nije Isusov grob, al' je zamišljeno kao Isusov grob.⁶²

Kazivač ističe obred pranja nogu ljudima koje je zajednica posebno poštovala kao i posebne prehrambene običaje na Veliku subotu:

Recimo, Veliki četvrtak, prale bi se noge i to starijim ljudima iz poštovanja. Izražavalo bi se poniženje onoga što pere. Na petak su bile posebne molitve i Gospin plač. Onda subotu smo nazivali Bilom subotom zato šta prestaje post, nije se moglo mrsiti meso i masti, al' moglo je se jesti jaja, sir, mlijeko i zato su je zvali Bijela subota.⁶³

2.10. Uskrs

Post ili nemrs je okončan svečanim blagoslovom jela u crkvi te objedovanjem istog s obitelji na Uskrs. Kao dio folklorne tradicije, Čapo Žmegač navodi da mlade žene i djevojke s blagoslovljenim jelima trče svojim domovima zbog vjerovanja da time osiguravaju dosta jela za svoje ukućane, a za one nevjenčane se vjeruje da će tako doći do udaje.⁶⁴ Jurilj ističe da u hercegovačkom kraju na Uskrs ljudi idu na misu, a nakon nje pjevaju gange ispred crkve te nose obojena i urešena kuhana jaja. Tad počinje i igra udaranja jaja u svrhu testiranja čije je najtvrdje. Ono jaje koje pobijedi se može nastaviti natjecati. Ta igra je poznata i pod imenom

⁶² Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

⁶³ Stipan Ljubas, 1934. (Zapis nastao u Splitu 22. svibnja 2022.)

⁶⁴ Čapo Žmegač, Jasna. *Hrvatski uskrsni običaji*. Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 104.

„tucanje jajima“.⁶⁵ Bojenje i ukrašavanje jaja je tradicija prijekršćanskog podrijetla, ističe Čapo Žmegač, koja je raširena po Hrvatskoj, ali i ostatku Europe. Ornamentika i tehnika ukrašavanja jaja, ukazuje ona, jednaka je kod svih Slavena, odnosno svi Slaveni nanose crtež voskom na ljusku te bojaju prirodnim bojama. Arheološki nalazi nam potvrđuju starost ove tradicije. Čapo Žmegač zaključuje kako su kršćani prihvatili i uklopili ovu tradiciju u svoje običaje zbog simbolike novog života koja se očituje u jajetu, tj. zametku koje ono nosi u sebi. Kao dar, ono je izraz sklonosti i prijateljstva, a u uskršno vrijeme, djeca njima igraju razne igre. Nakon dugog vremena odricanja od zabave i plesa, Uskršnim ponedjeljkom ponovno započinje društveni život.⁶⁶

Prema sljedećem zapisu, središnji događaj na Uskrs bilo je svečano misno slavlje nakon kojega bi uslijedilo čestitanje. Naglasak je bio i na hrani čija su raznolikost i bogatstvo odražavali važnost blagdana.

Na Uskrs je bila svečana misa, obično u pola 11. Na toj misi su sudjelovali svi zborovi, to je bila svečana misa, svi su jedni drugima čestitali Uskrs. Blagoslovljena hrana se cijeli dan jela, ono što je ostalo od doručka bi ostalo na stolu. Klasična su bila jela, slična kao i za Božić samo što tad nije biše bio kupus kiseli nego neko varivo i pravile bi se od tijesta pite, pogače, uštipci. Ko je imao meso, i to se peklo. Bile su i sirnice, naravno.⁶⁷

I drugi kazivač naglašava bogatstvo blagdanskog stola i središnju ulogu jaja u proslavi Uskrsa. Posebno se prisjeća igara s jajima i načina na koji je pobjeđivao:

A onda kad je dolazio Uskrs, najznačajnija je bila ponoćka i onda onaj ritual jela. Mi smo imali pet – šest jela koja smo ponavljali. To je pršut, slanina, kobasice, kiseli kupus, onda uštipci. E to je značajno bilo, uštipci, to bi se izmijesilo tijesto slično kao danas fritule i onda bi ona bacala to i kako baci na tavu, to bi bio naš počašćeni kolač najviše. Onda glavno obilježje Uskrsa je svakako jaja. Pa bi imali pripreme bojenja jaja, onda posebno bi se tucali. Ko bi ima jače jaje, onda bi zarađivali. A ja sam bio poznat peko varanja, bile su tehnike: jaje iscijediš s iglom i onda rastopiš voska i sipaš unutra taj vosak i vosak kad se ohladi, ono postane, ta sa opnom jajeta, toliko tvrdo. To je bio veliki trud i moraš ga zakamuflirati jer bi to bila ceremonija kad bi se tucali, ja dam svoje jaje,

⁶⁵ Jurilj, Zorica. „Korizma i Uskrs u Hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini.“ *Ethnologica Dalmatica*, vol. 25, 2018., str. 31.

⁶⁶ Čapo Žmegač, Jasna. *Hrvatski uskršni običaji*. Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 106.

⁶⁷ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

ti daš svoje i onda bi gledali da nema. Al to bi se toliko dobro napravilo da on ne bi primijetio. Veličina je bila toga ko je koliko zaradio jaja jer kad razbiješ jaje, on ti daje to jaje, ti si zaradio to jaje. I tako da ja sam bio meštar među mojim vrsnicima. Dica nisu znala, a ja sam učio od starijih i uglavnom matere su govorile: „Nemoj sa Stipon, prevarit će te“.⁶⁸

2.11. Sveti Ivan Krstitelj

Dan Sv. Ivana Krstitelja obilježava se 24. lipnja. Prema Gorysu, taj dan ima izniman značaj za seljake, pastire, vinogradare, arhitekta, klesare, tesare i brojne druge zanate uzevši u obzir da je on njihov zaštitnik. U slikovnim prikazima najčešće u ruci drži štap te se prikazuje pri Isusovom krštenju ili kao propovjednik s janjetom odjeven u krznenu odjeću.⁶⁹

Sv. Ivan Krstitelj je, kažu Dragić i Dragić, zbog potrage za unutarnjim preporodom, pokajanjem i pokorom držao svoje propovijedi. Njegovi učenici su ga pratili do Jordana gdje ih je u znak duševnog preporoda i krstio.⁷⁰ Gorys dodaje kako je bio sin židovskog svećenika. Propovijedao je na Mrtvom moru, u Jordanu. Pozivao je ljude na pokoru, a u rijeci Jordanu je nudio očišćenje od grijeha putem krštenja. Isus, kojeg je Ivan prepoznao kao Mesiju, kod Jerihona je od njega također primio krštenje. Zbog velikog interesa za njegove propovijedi, a i zbog osobnih razloga, Herod Antipa se uplašio narodnog ustanka pa je Ivana dao uhititi i kasnije pogubiti.⁷¹

Gavazzi ističe da je paljenje krijesova „najznačajniji događaj koji se veže uz ovaj datum“,⁷² a opisuje ga i kazivačica:

Za svetog Ivana Krstitelja, gdje postoji crkva, tu je bilo svečano slavlje, a u ovim drugim crkvama su bile mise kao i nedjeljom. U tim crkvama gdje je sveti Ivan, bilo bi pravo slavlje pučko, bio bi dernek. Tamo bi se moglo kupiti svašta. U oči svetog Ivana se pale krijesovi da se upozori da dolazi sveti Ivan i da su polja oživjela kao i cijela priroda. Sad recimo u Tomislavgradu, sva sela uveče, kad se iziđe, na svakoj planini i čuki postoji stijenj. Dakle, plamen, vatra, upaljena je cijelu noć. A ovdje u gradu kod nas, svugdje na čistini gdje ima dvorišta, upali se svitanjak, tako se zove izvorno. Djeca preskaču

⁶⁸ Stipan Ljubas, 1934. (Zapis nastao u Splitu 22. svibnja 2022.)

⁶⁹ Gorys, Erhard. *Leksikon svetaca*. Naklada Slap, Jastrebarsko, 2003., str. 180-182.

⁷⁰ Dragić, Marko i Helena Dragić. „Sveti Ivan Krstitelj u Hrvatskoj tradicijskoj baštini.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 15, br. 1, 2019., str. 276.

⁷¹ Gorys, Erhard. *Leksikon svetaca*. Naklada Slap, Jastrebarsko, 2003., str. 180-182.

⁷² Gavazzi, Milovan. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. Kulturno – prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 86.

*preko te vatre kao da ih ne bi bolile noge. Postoji vjerovanje da će bit zdravi ako preskoče, a neki se možda nekad i opeku. To se, dakle, zovu svitnjaci.*⁷³

2.12. Svi Sveti i Dušni dan

Dušni dan je dan kada se Crkva prisjeća svih preminulih vjernika. Obilježava se 2. studenog, a ako taj datum pada na nedjelju, tada se proslava pomiče na 3. studenog. U hrvatskoj tradiciji, Dragić navodi, Dušni dan je također poznat pod nazivima Mrtvi dan, Mrtvo spomenuće ili Dan mrtvih. Običaj je da na taj dan ljudi donose cvijeće i pale svijeće na grobljima u znak sjećanja na preminule. U duvanjskoj okolici, postojalo je vjerovanje da će se iz čistilišta osloboditi onoliko duša koliko se puta obiđu groblje i crkva. Zbog toga su ljudi više puta dolazili u crkvu i molili za duše u čistilištu. Stariji običaji uključuju plaćanje misa za pokojne, prisustvovanje misi u crkvi, te molitve za potpuni oprost duša preminulih. U novije vrijeme, mise se na Dušni dan sve više služe na grobljima umjesto u crkvi. Običaji koje poistovjećujemo s Dušnim danom, kao što su posjete grobljima, nošenje cvijeća i paljenje svijeća, pomaknuti su na blagdan Svih svetih⁷⁴, a kao jedan od mogućih razloga, navodi Dragić, je taj što je taj dan neradni.⁷⁵

Kazivačica potvrđuje da je groblje posvećivano i na blagdan Svih svetih: *Za Svi Svete su se posjećivali grobovi, nosilo se cvijeće, palile se svijeće, misa bi bila na groblju, molilo bi se za svoje pokojne.*⁷⁶

3. Usmenoknjiževni oblici

Hrvatska enciklopedija usmenu književnost definira kao vrstu „kazvanih ili pjevanih tradicijski uobličениh tekstova u živoj izvedbi ili u zapisu.“⁷⁷ Kompleksne povijesne veze su sveprisutne u hrvatskoj usmenoj književnosti. Njezina raznolikost i posebnost, prema *Hrvatskoj enciklopediji*, nastaju ispreplitanjem mnogih tradicija poput balkanske, mediteranske, srednjoeuropske i panonske. Poglavitno ju hrvatskom čini jezik, ili točnije, njegova tri narječja.

⁷³ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

⁷⁴ To je dan kada Katolička crkva slavi sve blaženike i svetce, poznate i nepoznate (*Što slavimo na svetkovinu Svih svetih, a što na Dušni dan?* URL: <https://laudato.hr/Duhovnost/Zelite-li-znati-vise/Sto-slavimo-na-blagdan-Svih-svetih%2C-a-sto-na-Dusni.aspx> Pristupljeno: 5. 9. 2024.)

⁷⁵ Dragić, Marko. „Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini.“ *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, vol. 68, br. 3, 2013., str. 418-425.

⁷⁶ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

⁷⁷ Usmena književnost. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. (URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/usmena-knjizevnost>) Pristupljeno 12. 8. 2024.

Djela su na tim narječjima čitali i slušali ljudi te ih pamtili i prenosili dalje.⁷⁸ Dragić usmenu književnost definira kao najstariju i najdugotrajniju vrstu književnosti. Smatra ju se izuzetno važnim dijelom nematerijalne kulturne baštine. Također, navodi da sustav usmene književnosti obuhvaća lirske i epske pjesme, priče, dramu, retoričke oblike, poslovice i zagonetke. Preciznije, što se tiče usmenih priča, one uključuju različite vrste poput novela, predaja (povijesnih, etioloških, mitskih, demonoloških, eshatoloških i pričanja iz života), bajki, basni, anegdota i legendi. Usmene priče prema njihovom odnosu prema stvarnosti klasificira na faksijske, odnosno stvarne ili realistične, te fiksijske koje su izmišljene, mistične, fantastične. Dragić dodaje da ih je moguće razvrstati i prema motivima i temama.⁷⁹

3.1. Usmene pjesme

Lirske pjesme su najbrojnija vrsta usmene književnosti koju Dragić definira kao „skupinu umjetnički komponiranih lirskih slika kojima dominira osjećajnost.“⁸⁰ Nadalje, pravi razliku između vjerske i svjetovne lirike te ih prema tome klasificira. Pod svjetovnu usmenu liriku svrstava mitske pjesme, obredne, posleničke, povijesne, ljubavne, romance, balade, šaljive pjesme te naposljetku bećarac, gange i natpjevanja. Vjersku usmenu liriku dijeli na adventske i božićne pjesme, korizmene i uskrсне pjesme, molitvene usmene pjesme, prenja, versificirane legende te romarske pjesme. Također, ističe mogućnost međusobnog preplitanja pojedinih žanrova u okviru usmene lirike.⁸¹

Kazivačica navodi koje vrste pjesama su se mogle čuti na području Roškog Polja:

Uvijek su bile žetelačke pjesme, kad se sadilo u proljeće, kad se sijalo žito radnici su pjevali, momci i djevojke. Bile su i vjerske pjesme, natjecateljske pjesme pa ovi pjevaju njima: „U mog dragog zlatan sat na ruci, skini lisko, pa majko obuci.“ Kao majka mu je došla, a on se pravi važan sa satom.⁸²

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 9-11.

⁸⁰ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik). Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008., str. 15.

⁸¹ Isto, str. 15-16.

⁸² Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

3.2. Usmene predaje

Dragić definira predaju kao vrstu priče „koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja“.⁸³ Prema njemu, možemo razlikovati povijesne, etiološke, eshatološke, mitološke, demonološke predaje te pričanja iz života.⁸⁴

Pojedini ljudi smatraju predaje jednakima stvarnom životu te ih upravo prema tome razlikujemo od mita i bajke. Botica ističe da umjesto nadnaravnih svojstava, predaje se fokusiraju na „stvarno, ovozemno i prepoznatljivo“⁸⁵. To stvara potvrdu, nastavlja on, generacijskog prebivanja na mjestu o kojem se radi te čuva i obilježava povijesno pamćenje. „Predaja se hrani mitskim sadržajima, često nejasnima, tajnovitima, gotovo amorfnim silnicama toga dalekog (a opet bliskog) svijeta, silnim spletom demonološkoga – čiji se akteri znaju upletati u ljudski život; različitim nejasnim asocijacijama na povijesni život, zbiljskim i fiktivnim zgodama s povijesnom atribucijom, prisutnošću svakojakih likova (mitskih, povijesnih i kvazipovijesnih situacija), odgonetavanjem tajni društva i sredine u kojima se ljudi kreću, lokalnim i mjesnim specifičnostima. Svega toga u predajnim narativima ima napretek.“⁸⁶

3.2.1. Povijesne predaje

Za razumijevanje povijesnih i etioloških predaja koje su nastale na povijesnoj razini, Dragić tvrdi da je ključno prepoznati povijesni kontekst u kojem su nastale. Ove predaje se najčešće pripovijedaju u obliku *kronikata*, odnosno kratkih priopćenja povijesnog sadržaja, dok se rjeđe pojavljuju kao *fabulati*, tj. predaje s razvijenom radnjom.⁸⁷ Prema povijesnom kontekstu, Dragić klasificira hrvatske povijesne pjesme, epske pjesme i povijesne predaje na: „Agrafijsku epohu, Doba drevnih Grka, Ilirsko i rimsko doba, Starohrvatsko doba, Epohu od ujedinjenja Hrvatske do kraja vladavine narodnih vladara (925.-1463.), Epohu osmanske vladavine (1463.-1878.), Period od konca 19. st. do 1914. godine, Razdoblje između dva Svjetska rata (Jugoslavija 1918.-1990.), Epohu SFRJ (1945.-1990.), te Period od osamostaljenja Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1990.-)“⁸⁸

⁸³ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik). Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008., str. 272.

⁸⁴ Isto, str. 273.

⁸⁵ Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 435.

⁸⁶ Isto, str. 435-436.

⁸⁷ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 34.

⁸⁸ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik). Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008., str. 274.

3.2.1.1. Hajduci

Hrvatska enciklopedija definira hajduke kao odmetnike koji su djelovali na prostoru jugoistočne Europe na prostorima pod turskom vlašću. Prilikom samih početaka osmanskih osvajanja započinje i njihovo djelovanje, a u 16. stoljeću njihov se broj značajno povećao. Poznati su po napadima na putevima, a pored toga ponekad su pljačkali sela i gradove. Najčešće su djelovali autonomno u svojim pothvatima, bez jasnih ideoloških ciljeva. Organizirali su se u družine koje su uobičajeno brojale do 30 članova, a vođa te družine nazivan je harambaša.⁸⁹ Podvojena su mišljenja o hajducima među ljudima. U očima nekih, oni su razbojnici, dok ih drugi idealiziraju i veličaju. Dragić smatra da je razlog tome postojanje četiriju kategorija hajduka koje su se razlikovale u svojim ciljevima i motivima. Prvo navodi turske hajduke, odnosno hajduke zulumčare, koji su vršili razne okrutnosti nad kršćanskim stanovništvom. Zabilježen je slučaj u Rami kada su zapalili i opljačkali samostan te pobili franjevce u njemu. Negativno se gleda i na hrvatske te srpske hajduke razbojnike koji su svojim djelovanjem nanosili štetu i terorizirali lokalno stanovništvo. Naspram njih, hajduci osvetnici viđeni su kao junaci koji su se zalagali za slobodu i oslobođenje od turske prevlasti. Muslimanski hajduci osvetnici suočavali su se s neprekidnim rastom poreza te drugim nepravdama turske hegemonije. Dragić zaključuje da su kao rezultat toga, muslimanski seljaci pokazali otpor prema vlasti što je dovelo i do nastanka hajdučkih bandi među njima.⁹⁰

Među hajducima se posebno ističu Mijat Tomić i Andrijica Šimić o čijim životima postoje razne predaje koje kazuju i ljudi u Roškom Polju.

Mijat Tomić je hajduk kojemu su Turci oduzeli njegovu livadu, Jabuka se zvala. Oteli su je pošto su oni tada bili na vlasti i on im se zakleo, jer njegova obitelj nije imala drugi izvor prihoda, da će vratiti svoju livadu. Osnovo je družinu hajduka, krio se od Turaka u Vran planini i dočekivao turske ophodnje, pljačkao, ubijao kako god je mogao. Imao je i pećinu u podnožju te planine gdje su oni imali svoje skrovište. I to je sad trajalo koliko vremenski... Uglavnom, on je živio sa svojom družinom dok ga nije izdao njegov kum Ilija Bobovac. Al Turci su ucijenili ovoga Iliju da pozove Mijata na neku obiteljsku feštu i, kada je došao, Turci su ga naravno čekali i ubili. Njegova je družina i dalje djelovala dokle su mogli. Postoji dokument gdje se on obraća imotskom kadiji kako na

⁸⁹ Hajduci. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.–2024. (URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/hajduci>) Pristupljeno 10. 8. 2024.

⁹⁰ Dragić, Marko. „Hajdučki harambaša Andrijica Šimić po čijim je vrlinama nazvan HNK Hajduk.“ *Kulturna baština*, br. 46, 2020., str. 292-293.

njegova dobra nije dobro uzvratio i sad, recimo, teroriziro je te karavane koji su išli iz Bosne za Dalmaciju toliko da je bilo veće slavlje u Sarajevu kad su čuli da je ubijen Mijat Tomić nego da su Turci došli na domak Beča i tako. Bilo im je to veliko olakšanje.⁹¹

Mijat Tomić je iz sela Gornjeg Brišnika, a njegovi su poslije preselili u Donji Brišnik. Selo di je ubijen se zovu Doljani kod Jablanice, to je prolaz. Jedna od legendi govori, na tim prolazima uskim, on bi prostro crvenu kabanicu i onda prolaznik, putnik bi morao ostavit dukat il koliko procijeni da je dovoljno, a on bi negdje iz zasjede, ako je bilo nedovoljno onda bi upuco.

Ima puno pjesama o njemu: „Turci ne kosite livade, ako je pokosite, pokupit je nećete, ako je pokupite, odnijeti je neće dok je moja na rameni glava“. Uglavnom je to u desetercima pisano i skoro svaka pjesma počinje ili majka rodila junaka da on sađe Duvnu polju ravno ili tako nešto i onda se pobije s nekim. Uglavnom, Mijat bi se, tko god ga izazove na mejdan da se tuku on bi se skuko tko će umjesto mene, u pismama. A onda bi taj sestrić Marijan: „šta junaka po družini tražiš kad ga ded sebi uz koljeno hraniš.“

Imaju Hajdučka vrata u planini Čvršnjaci i postoji jedna legenda da je tu bila inicijalizacija novih hajduka u družini Mijata Tomića. Po jednoj je priči on pred njima oderao živog jarca i rekao: „tko ne bi mogao izdržat, a da nas ne izda, nije za hajdučke družine njemu komu je žalije sestre i brata, oca i majke“. Uglavnom, ujutru kad se probudio, pola ih je otišlo, a pola je ostalo. On ih je time htio uplašit. To je sad turistički lokalitet.⁹²

Andrijicu Šimića su nepravde i zulum naveli da se priključi hajducima, o čemu Dragić piše. U narodu je ostao zapamćen kao zaštitnik potlačenih te branitelj siromašnih. Godine 1866. uhićen je izdajom te izručen turskim vlastima, a samo dvije godine nakon uspio je pobjeći iz okova zatvora te se ponovo priključiti hajducima. U proljeće 1878. godine izdao ga je Ante Garac i predao austrijskim vlastima, a Šimić tada izgovara svoju poznatu kletvu: „Dabogda moje noge nad tvojom glavom bile.“⁹³ Nakon toga bio je osuđen na doživotnu robiju, ali je na

⁹¹ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

⁹² Mario Kelava, 1968. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

⁹³ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 43.

kraju ipak pomilovan. Umro je od kapi 1905. godine te je pokopan pored svog izdajnika na način da se njegova kletva ostvarila.⁹⁴

Predaja koju kazivač prepričava zanimljiva je jer spominje osoban susret jednoga od njegovih predaka sa slavnim hajdukom Andrijicom Šimićem.

Za Andrijicu Šimića imamo obiteljsku priču za koju ja ne znam je li istinita. Znači da je naše babe otac, odnosno pradić, kad je bio momak, u jednoj kući zatekao Šimića Andrijicu koji, kad su ga pustili iz mletačkog zarobljeništva, dakle prevarom su ga izručili Mlečanima, on je trunuo po zatvorima i onda kad su ga pustili, on je u principu nije imao prihoda i onda bi guslio po kućama ili pjevao, a ljudi su znali ko je pa su ga iznimno bogato darivali. Bilo je njemu ispod časti prosit, al' oni čim bi znali ko je darivali su ga po svim kućama. Jedne prigode došao je tu u Roško Polje gdje znači moj pradić kao tad bio momak i uhvatio ga za ruku i reko možeš li mi otet ruku. Bio je među jaćima od svih u selu. Onda ovaj ne da mu je oteo nego je bio jaći i reko: „e da je prije 30 godina ja bi tebe bacio do novaka“ – to je hiperbola do tamo 200 metara.⁹⁵

3.2.1.2. Diva Grabovčeva

O Divi Grabovčevoj zabilježeno je više predaja, a posebnu pažnju proučavanju njezina života i mučeničke smrti posvetio je Ćiro Truhelka. Sunara navodi Truhelkinu inačicu predaje o Divi Grabovčevoj koja pripovijeda o djevojci iz Rame koja je svojom ljepotom zaslijepila Tahirbega, sina Džaferbega Kopčića. Diva je odbijala njegovu prošnju jer su pripadali različitim vjerama, tj. ona je bila kršćanka, a on musliman. Mladić je zamolio svog oca da zatraži Divinu ruku u njegovo ime, što otac nije olako prihvatio jer je Diva bila seoska djevojka i k tome kršćanka. Ipak, na kraju popušta sinovom zahtjevu, no Luka Grabovac, Divin otac, odbija prosidbu što izazove srdžbu begova. Zbog nanesene sramote, Kopčići se odlučuju osvetiti i oteti Divu. Međutim, Tahirbegov se plan izjalovio te naposljetku zabija nož u njezina prsa. Arslanaga, koji je trebao zaštititi Divu, stigao je prekasno i u potrazi za osvetom, ubio je Tahirbega.⁹⁶

⁹⁴ Isto, str. 43-44.

⁹⁵ Mario Kelava, 1968. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

⁹⁶ Sunara, Nikola. „Komparativna analiza predaja o Divi Grabovčevoj.“ *Motrišta*, 81-82, 2015., str. 42-46.

Na godišnjicu njezine smrti, već više od 150 godina, mlade djevojke, ali i stariji ljudi, okupljaju se na Divinom grobu na Vran planini prve nedjelje u srpnju.⁹⁷ „Mučenica Diva Grabovčeva postala je simbol djevičanstva, ali i simbol cijele Rame.“⁹⁸

Diva Grabovica je bila najljepša djevojka u Rami u koju se zaljubio jedan lokalni moćni beg, odnosno sin njegov, i koji je pod svaku cijenu htio da je oženi. On je htio ili milom ili silom da je ženi, nudio je velik nakit, međutim, ona nije htjela imat vjerca. I onda su je roditelji poslali u šumu da čuva ovce, ne znam di, i to su je poslali s kumovima muslimanima koji su je štitili. Sakrili su je, ali on je nekim kanalima doznao gdje je, prišao joj i opet je pokušao silom da je dobije, a ona je uglavnom, ubili su je. I taj njen grob je tamo, u Vran planini, Kedžare se zove lokacija. I svake godine ima misa i hodočasti se puno, ima puno malih onih očenaša, križa, i onaj, djevojke se zavjetuju na to.⁹⁹

U drugoj predaji kazivač navodi obiteljsko sjećanje na podrijetlo vlastitog prezimena i njegovu promjenu zbog teških povijesnih okolnosti u kojima je narod živio:

Neki ljudi sad nastoje malo nategnut prošlost, da je ona iz naše kuće Kelave, naše prezime. Mi znamo da smo se nekad davno prezivali Grabovac. I Grabovaca sad u Posušju i Tomislavgradu ima i muslimana i Hrvata. Ovi su prevjerili, a ovi Kelave su kao se vratili, i onda su rekli lažno prezime kad su pobjegli. I to svaka obitelj ima u trenutku kad oni dolaze po danak u krvi dovode najmlađeg sina, moji isto imaju tu priču, oni su dočekali tu tursku patrolu, pobili su ih, kad su vidili šta će, onda su pobigli u Mletačku Republiku, odnosno u Dalmaciju. I dolje kad su pobigli, najmlađeg sina tog po kojeg su došli, toliko ga je vukla nostalgija da on se vratio u to Roško Polje, i predstavio se drugim imenom. A taj turski lokalni vladar mu je dao tu istu zemlju jer Turcima je odgovaralo da im neko obrađuje zemlju, da im daje desetinu ili već koliko. I tada su se i Mletačka Republika, nisu oni volili Hrvate, Mletačka Republika i Turska crna, njima je trebalo tih doslovce kmetova, radne snage. Evo ti zemlja, obrađuj, ja ću doć po desetinu. I koliko su god bili silni i maltretirali, u jednom trenutku su i jedni i

⁹⁷ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik). Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008., str. 380.

⁹⁸ Isto, str. 381.

⁹⁹ Mario Kelava, 1968. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

drugi stanovništvu obećavali povlastice koje bi poslije provjerili, iznevjerili i Mlečani i Turci. Tako da je ta fluktuacija stanovništva bila čista preko te jedinice Dalmacije i Hercegovine. Postoji i druga priča koja je vjerojatno istinitija, znači za te Kelave, da nisu oni baš ubili tursku pratnju, nego da je njihov ćuko ujeo muslimansko dite i da su oni od straha pobjegli, i ja nešto više vjerujem u tu. Ovi govori, pa čak i ta postoji u predaji kao aj, čuvale su zajedno djevojčice i ova je rekla „ujeo je ćuko pas ovoga“ ali osveta bi bila ružna i oni su se pokupili svi, pobjegli. Ali najčešće su bile za tim obećanjima i zemljom, nerodica, tko zna... tako da ja više vjerujem u to.¹⁰⁰

3.2.2. Mitološke predaje

Mitske ili mitološke predaje u našem narodu kao glavne likove najčešće imaju vile, a ponekad i povijesne ličnosti kojima je narod pripisao nadnaravne moći. Dragić dodaje da takve predaje često imaju detaljno razrađenu radnju i pripovijedaju se kao memorati.¹⁰¹

3.2.2.1. Vile

Kada govorimo o vilama te njihovim fizičkim vrlinama u narodnim predajama i bajkama, Dragić je zabilježio kako najčešće nailazimo na opis njihove duge, zlatne kose, modrih očiju te zvonka glasa. Nerijetko su odjevene u bijele, a ponekad i plave haljine koje dodatno ističu s vijencem od cvijeća na glavi. On naglašava kako su većinom bile dobre naravi, ali bi se oštro osvetile onome tko bi izdao tajnu da imaju kozji papak ili konjsko kopito.¹⁰² Postoje mnoge priče koje vezuju vile uz konje. Naime, vjerovalo se da su vile voljele jahati konje te da su im plele grive koje se nisu smjele raspletati jer bi u suprotnome uslijedila smrtna kazna za konja.¹⁰³

Dragić navodi da hrvatska mitologija nabroja devet vrsta vila te da su neke od njih Oblakinje, Planinkinje, Vodarkinje i Jezerkinje.¹⁰⁴ Zemlja, voda i zrak su tri predjela u kojima se vile nastanjuju te ih po njima kategoriziramo i razlikujemo. Samim time, Šešo ih i svrstava na tri lica: dobre, zle te istodobno dobre i zle. U nastavku opisuje kako se nebeske vile smatra

¹⁰⁰ Mario Kelava, 1968. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

¹⁰¹ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 62.

¹⁰² Dragić, Marko. „Vile u tradicijskim pričama šibenskoga i splitskog zaleđa.“ *Godišnjak Titius*, vol. 10, br. 10, 2017., str. 220.

¹⁰³ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 70-71.

¹⁰⁴ Dragić, Marko. „Vile u tradicijskim pričama šibenskoga i splitskog zaleđa.“ *Godišnjak Titius*, vol. 10, br. 10, 2017, str. 220.

dobrim vilama koje štite čovjeka od zlih vila i ostalih nesreća. Darežljive su, voljne pomoći te daruju čovjeku snagu, mudrost i providnost. Zemne vile mogu biti gorske i poljske. One većinom imaju dobre namjere, no zbog svoje osvetoljubivosti mogu nanijeti zlo čovjeku. Vodene vile se dijele na morske i podvodnjakinje. Podvodnjakinje su vile koje žive uz bunare, rijeke i ostale manje površine vode. Vodene vile vole mamiti mladiće u vodu kako bi ih udavile, a nerijetko i truju samu vodu. Njih se smatra zlim vilama.¹⁰⁵

Dragić tvrdi da se Adam i Eva spominju kao najčešće objašnjenje za nastanak vila, tj. vile se smatraju njihovom djecom. Naime, Adam i Eva su imali dvanaest kćeri, no šestero njih su zbog srama sakrili onog dana kad ih je posjetio Bog. Priznali su da imaju tih šestero nesakrivenih, a Bog im na to reče: „Koliko vidljivih, toliko nevidljivih.“ Od šest zatajenih kćeri su tim činom nastale vile.¹⁰⁶ S druge strane, Šešo ističe da su duše preminulih djevojaka najčešći način nastanka novih vilinskih bića. Sukladno s time, u ruskim i ukrajinskim vjerovanjima postoje vile rusalke koje nastaju od duša ljudi koji nisu bili dostojni kršćanskog pokopa. To su, primjerice, nekrštena djeca, djevojke koje su počinile samoubojstvo i slično.¹⁰⁷

Na području Roškog Polja i okolnih krajeva postoji tradicija predaja o vilama s planine Zavelim:

Svi su imali neke priče o vilama i u njih se nekad baš vjerovalo. Vile su, naše, ispod Zavelima. Naša pokojna baba je bila uvjerena da je vidila vilu jer je rekla da je vidila kako češlja kosu. „Kako znaš da je vila?“, a ona: „Pa ko će drugi bit nego vila? Sidi i češlja kosu.“ Zavelim ima 77 vreća, a oni između ostalog su čuli vilu kako govori: „tako mi 77 zavelimskih vrila, omrknut ćeš, osvanut nećeš“ kad su ucjenjivale nekog momka da ih ne izda da je bio s njima. Pustile su ga živog kući, al' rekle su da ne smi nikome pričat da je bio s njima. Momku je bio nadimak Šećer jer je bio zgodan, a on je povjerio nekoj tetki ili strini to i onda je do jutra preminuo, kao vile ga odvele. Pričali bi i kako konji kad uđu u šumu Zavelim, da bi se vraćali s ispletenim grivama, u pletenici. A taj Zavelim je planina između Roškog Polja i Ričica.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Šešo, Luka. *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2016., str. 30-32.

¹⁰⁶ Dragić, Marko. „Vile u tradicijskim pričama šibenskoga i splitskog zaleđa.“ *Godišnjak Titius*, vol. 10, br. 10, 2017, str. 220.

¹⁰⁷ Šešo, Luka. *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2016., str. 26.

¹⁰⁸ Mario Kelava, 1968. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

3.2.3. Demonološke predaje

Demonološke predaje, prema Dragiću, temelje se na osobnim iskustvima, odnosno susretima s demonskim ili nadnaravnim bićima. U tim predajama, najčešće se spominju demoni poput vještica, stuha, irudica, kuge, kućibabe, vukodlaka, đavla, mačića, zlogukih ptica kao što je gavran, te razna plašila, prikaze, utvare itd.¹⁰⁹

U sljedećem iskazu kazivačica napominje da se u Roškom Polju vjerovalo u prikaze ili utvare te da se za zaštitu od demonskih bića koristila sveta voda i sol:

U prikaze se vjerovalo, bili su i drevkavci, odnosno džudžani, i svi smo ih se bojali. Ja kao dijete jako sam se bojala svega, svake sjene, jer su stalno pričali o prikazama: ovom se prikazao ovaj pa sutradan umro. Tako da su se djeca plašila tih utvara, pokazale se takve nekakve čudne stvari i djeca su normalno vjerovala u to.¹¹⁰

Pričalo se o Sotoni, da može uć u tebe. U nas su vjerovali u svetu vodu i sol. Kad god bi se raširila neka bolest, katolici su najviše vjerovali u to, pomoć takvih stvari ili molitve, izmolit vjerovanje, u tome bi se utjecalo najčešće. Kad bi grmilo, uvijek se molilo vjerovanje i svetom vodom bi se posipalo u svojoj bašti, svojoj kući da ne bi grom oštetiо kuću. I što je najzanimljivije, mi smo uvjereni bili da bi prestalo grmljenje. I molilo bi se svetom Iliji, on je Gromovnik. Kažu da kad bi on znao da je njegov blagdan da bi sve poubijao. A ovdje u nas, pošto su muslimani, oni su vjerovali da je do podne sveti Ilija, a popodne sveti Alija. Mi smo živjeli mješovito s muslimanima i oni su štovali naše svece, a mi njihove.¹¹¹

4. Folklorno kazalište

Dragić tvrdi da je drama najstroženiji književni rod jer sama izvedba drame u sebi sjedinjuje tri različite vrste umjetnosti, a to su književnost glazba i gluma. Kazalište postaje folklornim onda kada tekst koji glumci izgovaraju pripada usmenoj književnosti.¹¹²

Narodni dramski iskaz, prema Lozici, pripada folkloru i tradicijskoj kulturi, a dio je usmene sfere u kojoj „antički literarni rodovi pisane književnosti jednostavno ne

¹⁰⁹ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik). Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008., str. 436.

¹¹⁰ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

¹¹¹ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

¹¹² Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik). Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008., str. 480.

funkcioniraju“.¹¹³ To je mjesto gdje dijalozi, stihovi i priče ne čekaju na svoje izvođenje zapisani negdje i zaboravljeni, već se dijalozi pamte i improviziraju, stihovi se pjevaju, a priče se pripovijedaju.¹¹⁴ „Folklorni oblici predstavljanja većinom nemaju zapisani dramski predložak, dijalozi su kratki, jednostavni i često se improviziraju, verbalna komponenta predstave manje je važna nego u profesionalnom dramskom kazalištu, gdje je gotovo sve podređeno realizaciji ili interpretaciji unaprijed napisanog autorskog teksta.“¹¹⁵

4.1. Svadbeni običaji

Od svih običaja povezanih sa životnim ciklusom, Lozica tvrdi da je svadba najbliža kazalištu jer uključuje razne vrste predstavljanja. U okviru svadbenih rituala, uloge su jasno podijeljene, mijenja se način izražavanja, odnosno pojavljuje se „visoki stil“ i imitacija viših društvenih slojeva. Osim toga, sudionici se oslovljavaju „gospodskim“ titulama, te dolazi do prerusavanja, maskiranja i korištenja naizgled beskorisnih rekvizita. Radnja i verbalno ponašanje strogo su određeni, no dopuštena je improvizacija unutar zadanih okvira, a ponekad su umetnute igre koje možemo smatrati zasebnim predstavama.¹¹⁶

Vitez kaže: „Sklapanje braka osobito je važan trenutak u životu pojedinca i zajednice, preduvjet za stjecanje i odgoj potomstva, za nastavak života samog. Uspješnost toga koraka nastoji se osigurati svim poznatim sredstvima: poštivanjem običaja, katoličke vjere i pučkih vjerovanja, pisanog i običajnog prava.“¹¹⁷

Sljedeći zapis prikazuje dio svadbenih običaja koji su nekoć bili norma:

Brak bi se sklapao tako da bi se obitelji dogovorile. U tadašnje vrijeme, obično u obitelji gdje nije bilo radne snage pa su se dogovarali i radi zemlje koja će pripasti djevojci koja dolazi u tu kuću i onda prije nego će mladić u vojsku, obično bi se oženio da ima tko umjesto njega raditi kod kuće. I takvih puno je bilo brakova i svi su funkcionirali, bez obzira na dogovor, bez obzira što nije kliknulo, nije se nitko razvodio. Bila je i dota prema mogućnosti koliko se materijalno moglo ustupiti. Dotu bi dogovorio djever, onaj čiji se brat ženi. On bi zapravo išao po to i sestra, ako mladoženja ima sestru ili kumu, oni bi došli po tu robu. Tu su obično bile posteljine, prekrivači, deke.¹¹⁸

¹¹³ Lozica, Ivan. *Folklorno kazalište*. Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 15.

¹¹⁴ Isto.

¹¹⁵ Isto, str. 16.

¹¹⁶ Isto, str. 45.

¹¹⁷ Vitez, Zorica. *Hrvatski svadbeni običaji*. Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 21.

¹¹⁸ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

Osim tradicionalnog načina sklapanja braka, Vitez tvrdi da su postojali su i drugi priznati načini, npr. različitim vrstama otmice djevojke. Pri tome navodi fingiranu otmicu, koja je obostrano planirana, zatim djelomičnu otmicu, gdje je najčešće slučaj da jedna strana obitelji nije pristala na brak, dok su djevojka i mladić bili u dogovoru. Naime, ove dvije vrste teško se mogu nazvati otmicama zbog činjenice da su svi ili barem većina sudionika bili u dogovoru. Ovim metodama se uglavnom pribjegavalo kako bi se izbjegle svadbene procedure, a samim time i troškovi koji dolaze uz to.¹¹⁹

O takvoj situaciji pripovijeda kazivačica:

Bio je i običaj kad se mladić i djevojka zavole bez obzira na obitelji i onda ona obeća da će se udat za njega, a da ne zna nitko. Onda mu da jedan dio svoje robe, ako ima prsten, lančić, ako ne ima torbicu koju je ona otkala i on ju odvede jednu večer u svoju kuću. Dogovori se sa društvom i dovedu ju, tu je u kući tad bilo slavlje i ona se umakla, tako se kaže. Za jednu obitelj kojoj je svršen čin, crkva se dugo borila protiv toga, al' opet bi ih i vjenčali. Njena, ako bi obitelj bila protiv ili ju obećala nekog drugoga, a ona je volila toga, ona bi se dogovorila s tim svojim voljenim da oni dođu po nju. I to se zvalo „umakla se“ kao neka dogovorna otmica, znači nije to bilo protiv njene volje.¹²⁰

Kelava pojašnjava da se u Posuškom kraju, kao i u Roškom Polju, uzvanici s mladine strane nazivaju pratiocima, dok se oni s mladoženjine strane nazivaju svatovima. Pedesetih godina prošlog stoljeća, obično je bilo između dvadeset i trideset svatova koji su jahali u povorci na konjima, preko kojih su stavljali deke i ukrašavali ih grotuljama.¹²¹ Svatovi su se ujutro okupljali kod mladoženjine kuće, dok su se pratioci sastajali kod mladine. Na čelu svadbene povorke mogao je biti *svat* koji je prenosio naredbe svatovskog starješine i vodio povorku. Ovu ulogu starješina bi povjeravao spretnom muškarcu iz najbliže obitelji. Povorku je također mogao predvoditi i sam starješina, poznat kao *stari svat*. Iza njega dolazio je barjaktar, zatim kum, diver, jenge pa ostali svatovi.¹²²

To potvrđuje kazivač:

Bili su pratioci i svatovi. Mladu bi obično pratili rođaci, stričevići, braća, sestre, oni su bili pratioci. Sestre su se zvale jenge, jenguše. Te jenge bi kitile svatove i one bi skupljale neke priloge. I sad u svatovima, svatovi daju prilog, reda veličine 10 eura, i tako plaćaju

¹¹⁹ Vitez, Zorica. *Hrvatski svadbeni običaji*. Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 21.

¹²⁰ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

¹²¹ Kelava, Josipa. „Svadbeni običaji u Posuškom kraju.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 15, br. 2, 2019., str. 499.

¹²² Isto, str. 499-500.

svi, a pratioci ne plaćaju, njena rodbina. Znači ako se udaje moja rodica i kad meni dadnu cvijet ja nisam dužan platit, a mladoženjina rodbina, oni plaćaju. Članovi svatovske povorke su bili svi prijatelji mladoženjini, rođaci, kum, stari svat – on je bio glavni. Stari svat je određivao kad se ide, di se ide, vrijeme polaska. To bi obično bio ili mladoženjin stric ili neka starija osoba od pedesetak godina koji je znao običaje, pravila i koji je bio dovoljno autoritet da ga slušaju. Svatovi bi se odijevali u najsvetaniju odjeću koju su tada imali.¹²³

Nadalje, postoji običaj „kupovanja mlade“ kada bi svatovi stigli pred njezinu kuću. Na ulaznim vratima obično bi stajali mladenkin ujak ili stric, koji bi pregovarali s kumom i djeverom. Često bi se svatovi predstavili kao pastiri koji su izgubili jednu ovcu koju sada traže. Ovaj običaj traženja izgubljene ovce, tj. mladenke, sadrži elemente folklornog kazališta.¹²⁴

Kad ulaze u mladinu kuću, onda oni izvode one lažne mlade. Stari je običaj bio da bi taj stari svat i diver rekli: „mi smo izgubili jednu našu ovcu il' janje, čuli smo da je kod vas“ i onda bi ovi rekli: „mi ništa ne znamo“ pa onda izvedu il' stariju babu il' njenu tetku il' neku drugu curu: „jel' ovo?“, „nije, naša je lipša“. E, kad izvedu pravu mladu onda se kaže: „e to je naša“, kaže: „al' mi smo je hranili, čuvali, vi tribate nešto otkupit“. Sad kum koliko se isprsi, onda oni viču „malo je“ koliko god kum dadne. I to je znalo dogurat do reda veličine 500 eura il' tako nešto, samo da se mlada otkupi. Zamisli koliko je bogat kum. „Kume izgori ti kesa“ tako bi se reklo kad bi kum ostao bez para. Znalo je biti i da neki radi običaja namjerno da poštede pa kažu „dobro je“ za 10 eura. Al kad ona iziđe, prvo te lažne iziđu, nije naša, bilo bi tih dosjetki: „naša je lipša, vodi je sebi“, ovaj više stari svat „evo valja meni, dobra je za mene“.¹²⁵

Kazivači nabrajaju običaje koji su prakticirani u Roškome Polju, a oni uključuju bacanje jabuke preko kuće, otkup mladine cipele, šišanje mladoženje, utrke i čašćenje svatova:

Mlada bi bacala jabuku preko kuće u koju dolazi i prebacila bi ju, tad su bile niske kuće. U slučaju da ne bi mogla, umjesto nje bacio bi kum. To je bio običaj koji se radio vjerojatno kao dokaz zdravlja, plodnosti, ona baci jabuku preko kuće i onda neće bit nekog razdora.¹²⁶

¹²³ Mario Kelava, 1968. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

¹²⁴ Kelava, Josipa. „Svadbeni običaji u Posuškom kraju.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 15, br. 2, 2019., str. 500.

¹²⁵ Mario Kelava, 1968. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

¹²⁶ Mario Kelava, 1968. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

Kad bi mladoj ukrali cipelu, e kum onda otkupljuje cipelu. Kad prođe neka doba oko ponoći, onda neko od svatova ukrade mladoj cipelu. Može to čak biti u dogovoru da s njom neki njen drag rođak ukrade cipelu i onda „a kume, bosa ti mlada“. Onda bi kum otkupljivao tu cipelu i to dobro, veličine sto-dvista eura, a neki malo duhovitiji bi rekli: „more bosa“. Znači, kum može pit rakiju iz cipele il ju platit.¹²⁷

Rožani su imali običaj, oteli bi mladoženju pa će ga šišat na kolat, ono baš ga ružno ošišat. Stave oko njega onaj kao u brice i onda će ga šišat, a mlada plati da ga dobro šišaju, odnosno da ništa ne radi. Al evo da se ona isprsi, to bi bilo više simbolično, možda im dat jabuku il' nešto, nije bitan novac nego je to neki igrokaz. I sad to vidim u nekim svatovima. Oni govore: „sad ćemo ti ga ošišat“. Obično najpijaniji uzme škare: „e sad ćemo odrezat kikom“ i onda ga ona otkupi.¹²⁸

Onda, bila je recimo i utrka. Pred mladinom kućom, kad bi došli svatovi, bila bi utrka. Određeni trkači bi bili i ko prvi dođe. Prije su bile konjske utrke, a u zadnje vrijeme su ove pješačke. Veličine su po 200 do 800 metara i kum dariva pobjednika il' onom narodnom torbom il' sto maraka.¹²⁹

U čašćenju svatova bi sudjelovalo cijelo susjedstvo i selo da ta svadba bude bogatija. Bilo je i zdravica. U nas bi se slavilo po dva dana jer bio je i svadbeni ručak. Sutradan zovu na ručak kući sve susjede koji nisu išli u svatove. Recimo, ako su ograničeni, ako je tristo svatova, on sutradan zove sve susjede koji su pomagali okolo i posluživali da dođu kod njega na ručak. Neki su bili u svatovima, a neki nisu, al' on tad sve susjede pozove.¹³⁰

Barjak je bio obavezan, čak i dva barjaka. Išao bi na čelu i u više automobila bi bilo. Na konjima bi išao barjaktar, znači i sad u svatovima imaju jedan ili dva barjaktara. Obično, jedna je zastava obavezno hrvatska, a jedna bude ovako neka lokalna, tipa općine ili župe.¹³¹

Bio je i običaj da kad mladenka dođe u novi dom, prvo jutro bi prva ustala i pomela ispred kuće, kao između ostalog. Pustila bi ju svekrva da ona prva ustane i pomete i naloži vatru.¹³²

¹²⁷ Mario Kelava, 1968. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

¹²⁸ Mario Kelava, 1968. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

¹²⁹ Mario Kelava, 1968. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

¹³⁰ Marija Kelava, 1944. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

¹³¹ Mario Kelava, 1968. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

¹³² Mario Kelava, 1968. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

4.2. Vučarski i vukarski ophodi

U kulturi Južnih Slavena, kao i ponekih drugih indoeuropskih naroda, vuk ima status demonske životinje, objašnjava Dragić. Na području Hrvatske, uz ovu životinju vezuju se brojni ophodi i basme, koje spomenuti autor definira kao „stručni naziv za usmeno-retorički oblik koji se pri magijskom obredu šaputao/recitirao, pjevušio u želji da se čovjeka, njegovu imovinu i stoku zaštiti ili oslobodi od bolesti, demonskih sila i vremenskih nepogoda...”¹³³ Prema tome, vukarske i vučarske pjesme su basme koje su bile pjevane ili recitirane u ophodima. Njih su prakticirali vučari, tj., prema Dragiću, maskirani ophodnici koji su se nalazili u manjim skupinama, od tri do četiri člana. Ističe da je primarni cilj bio ubiti vuka, a nakon toga bi mu oderali kožu i napunili slamom, pričvrstili je na kolac, a potom okitili svilom, vunom i šarenim papirima. Tada su bili spremni za obilazak svog i susjednih sela s pjesmama, tražeći darove za obavljeni čin. Slanina, meso te drugi prehrambeni proizvodi bili su najčešća vrsta nagrade za vučare. Isti autor objašnjava kako su vukari ljudi koji su organizirali hajke na vukove u koje bi išli naoružani različitim ostrim alatima i puškama, a u svojim su pohodima pjevali vukarske pjesme. Pomoću takvih ophoda i basmi, ljudi su željeli zaštititi sebe i svoju stoku od daljnjih napada vukova. Ovi su običaji vrlo stari, a Dragić napominje da su u današnje vrijeme gotovo u potpunosti i nestali.¹³⁴

Kazivač potvrđuje da su takvi ophodi postojali i na području Roškog Polja:

*Bili su i ophodi lovaca s ubijenim vukom. Dakle, na auto bi stavili, onda bi ovi darivali vučju kožu. Neki bi, kad je tek ubijen, a neki bi posebno kad bi ga već oderali s kožom. I sad, recimo, bili su u svako možda trećem selu ljudi specijalizirani za lov. Kad vuk maltretira neku župu, onda bi oni znali pozvat toga poznatijeg lovca da ih riješi. I to, on bi striktno lovio tog određenog vuka. Nisu vukovi tolike štetočine ko što se priča. Taj jedan, koji se osokoli pa prilazi bliže domaćinstvu, on bi pravio štetu. Onda treba ubit baš toga, a ne bilo kojega. I bilo bi ono ko u engleskim filmovima jetkanje, oponašanje drugih životinja. Hajka bi bila, išlo bi pola sela, zvone zvonima da nagane vuka.*¹³⁵

¹³³ Dragić, Marko. „Vuk u folkloru Hrvata.“ *Poznańskie Studia Slawistyczne*, No. 3, 2012., str. 47.

¹³⁴ Isto, str. 46-50.

¹³⁵ Mario Kelava, 1968. (Zapis nastao u Tomislavgradu 5. siječnja 2024.)

5. Zaključak

U ovom završnom radu, predočili smo ključnu nematerijalnu tradicijsku baštinu koja se vezuje uz Roško Polje i njegove stanovnike. Zaključujemo da je bogata običajima, vjеровanjima te predajama koje su prenošene generacijama. Poseban naglasak je na katoličkim blagdanima u kojima se ogleda bliskost unutar obitelji i zajednice. Kazivači ističu kako pamte razdoblje priprema za Božić i Uskrs koje je pobuđivalo veselje i radost u narodu. Također, navedeni su usmenoknjiževni oblici koji se i dan danas prepričavaju na tom području, a tiču se stvarnih i fiktivnih događaja, ljudi i bića. Prikazani su i odnosi unutar bračne zajednice koji su nekoć bili norma te običaji koji se vezuju uz njezino sklapanje. Kroz opise kazivača dobivamo uvid u širu sliku tadašnjeg načina života. Iako su se vremena znatno promijenila te su neki običaji pali u zaborav, ovim radom očuvan je barem dio povijesti i kulture jednoga maloga mjesta velikog značaja. Bilježenje tradicijske baštine vrlo je bitno za naše razumijevanje povijesti i jezika jer se prenošenjem takvih priča, obreda, rituala i vjеровanja s koljena na koljeno naša kultura obogaćuje.

Rječnik

B

Barjak – zastava

Bašta – vrt

Berićet – dobar učinak, korist

Brica – brijač

C

Ciniti – cijeniti

Č

Čanak - drvena zdjela

Čuka – brdo

Ć

Ćuko – pas

D

Deka – pokrivač

Dernek - veselje, proslava

F

Fešta – slavlje

K

Kadija – sudac

Kašika – žlica

Kika - dio kose vezan ili spleten

Komušina - listovi kukuruznog klipa

Krompir – krumpir

M

Mejdan – dvoboj

More – može

P

Prid – pred

S

Smi – smije

Stijenj – fitilj

Svitnjak – krijes

Š

Šporet – štednjak

V

Vjerac – zaručnik

Izvori

Vlastiti terenski zapisi

Popis kazivača

Mario Kelava rođen 1968.

Marija Kelava (r. Ljubas) rođena 1944.

Stipan Ljubas rođen 1934.

Literatura:

1. Badurina, Anđelko (ur.). *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1979.
2. Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013.
3. Braica, Silvio. „Božićni običaji“, *Ethnologica Dalmatica*, 13, 2004., str. 5-26.
4. Čapo Žmegač, Jasna. *Hrvatski uskrsni običaji*. Golden Marketing, Zagreb, 1997.
5. Dragić, Marko. „Hajdučki harambaša Andrijića Šimića po čijim je vrlinama nazvan HNK Hajduk.“ *Kulturna baština*, 46, 2020., str. 292-332.
6. Dragić, Marko. „Sveti Stjepan prvomučenik u hrvatskoj tradicijskoj kulturnoj baštini.“ *Ethnologica Dalmatica*, 27, 2020., str. 37-84.
7. Dragić, Marko i Helena Dragić. „Sveti Ivan Krstitelj u Hrvatskoj tradicijskoj baštini.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, 15 (1), 2019., str. 275-329.
8. Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017.
9. Dragić, Marko. „Vile u tradicijskim pričama šibenskoga i splitskog zaleđa.“ *Godišnjak Titius*, 10, 2017., str. 219-239.
10. Dragić, Marko. „Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi.“ *Crkva u svijetu*, 5 (2), 2015., str. 303-323.
11. Dragić, Marko. „Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, 10 (2), 2014., str. 399-435.
12. Dragić, Marko. „Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini.“ *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 68 (3), 2013., str. 417-426.

13. Dragić, Marko. „Velike poklade u folkloristici Hrvata.” *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 8 (1) 2012., str. 155-188.
14. Dragić, Marko. „Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata.” *Crkva u svijetu*, 43 (3), 2008., str. 414-440.
15. Dragić, Marko. „Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi.” *Crkva u svijetu*, vol. 43 (1), 2008., str. 67-91.
16. Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
17. Dragić, Marko. „Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji.” *Crkva u svijetu*, 42 (1), 2007., str. 96-117.
18. Dragić, Marko. „Vuk u folkloru Hrvata.” *Poznańskie Studia Slawistyczne*, No. 3, 2012., str. 45-59.
19. Gavazzi, Milovan. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. III. izdanje. Hrvatski Sabor kulture, Zagreb, 1991.
20. Gorys, Erhard. *Leksikon svetaca*. Naklada Slap, Jastrebarsko, 2003.
21. Jolić, Robert; Jukić Marko. *Župa Roško Polje*. Župni ured Roško Polje: Naša ognjišta, Tomislavgrad, 2008.
22. Jurilj, Zorica. „Korizma i uskrs u Hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini.” *Ethnologica Dalmatica*, vol. 25, 2018., str. 5-35.
23. Kelava, Josipa. „Svadbeni običaji u Posuškom kraju.” *Croatica et Slavica Iadertina*, 15 (2), 2019., str. 489.-516.
24. Lozica, Ivan. *Folklorno kazalište*. Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
25. Rihtman-Auguštin, Dunja. *Knjiga o Božiću*. Golden marketing, Zagreb, 1995.
26. Sunara, Nikola. „Komparativna analiza predaja o Divi Grabovčevoj.” *Motrišta*, 81-82, 2015., str. 33-49.
27. Šešo, Luka. *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2016.
28. Vitez u Opačić, Vid Jakša (ur.). *Hrvatski običaji i druge tradicije*. Mozaik knjiga, Zagreb, 2016.
29. Vitez, Zorica. *Hrvatski svadbeni običaji*. Golden marketing, Zagreb, 2003.

Mrežni izvori:

1. Hajduci. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.–2024. (URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/hajduci>) Pristupljeno 10. 8. 2024.
2. Usmena književnost. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. (URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/usmena-knjizevnost>) Pristupljeno 12. 8. 2024.
3. *Što slavimo na svetkovinu Svih svetih, a što na Dušni dan?* URL: <https://laudato.hr/Duhovnost/Zelite-li-znati-vise/Sto-slavimo-na-blagdan-Svih-svetih%2C-a-sto-na-Dusni.aspx> Pristupljeno: 5. 9. 2024.)

Sažetak

U ovome je radu prikazana tradicijska baština na području Roškog Polja uz pomoć stručne literature te iskaza ljudi koji su nekoć živjeli na spomenutom lokalitetu. Poveći dio posvećen je shvaćanju crkveno-pučke baštine koja je uvelike prisutna kroz obrede, slavlja i iščekivanja katoličkih blagdana kao što je vrijeme adventa, Božića te blagdana usko vezanih uz to razdoblje kao što su Sveti Stjepan, Materice, Očiči, Silvestrovo i Sveta tri kralja. Nadalje, vrhunac katoličkog slavlja ipak je Uskrs, a značajna je i korizma te Veliki tjedan koji mu prethode. Posebno mjesto u tradiciji Roškog Polja čini usmena književnost, odnosno povijesne predaje koje se i danas ponosno pripovijedaju te mitološke i demonološke predaje u koje se nekad vjerovalo. Konačno, nije izostavljen ni prikaz tradicije koju vezujemo uz folklorno kazalište kao što su vukarski ophodi te mnogi svadbeni običaji. Suvremeni zapisi pomažu pri očuvanju tradicijske baštine pojedinog mjesta.

Ključne riječi: Roško Polje, crkveno-pučka baština, usmena književnost, folklorno kazalište.

CONTEMPORARY RECORDS OF TRADITIONAL HERITAGE IN ROŠKO POLJE

Abstract

This paper portrays the traditional heritage of the Roško Polje area using the cited works and testimonies of people who once lived in this locality. A significant part is devoted to understanding the church-folk heritage, which is deeply embedded in the rituals, celebrations, and anticipation of Catholic holidays such as the time of Advent and Christmas, but also closely related holidays such as St. Stephen's Day, Materice, Očiči, New Year's Eve, and Epiphany. Furthermore, the pinnacle of Catholic celebration is Easter, while Lent and Holy Week, which are preceding it, are also of great importance. Oral literature, including historical tales still proudly recounted today, as well as mythological and demonological tales once believed in, occupies a special place in the tradition of Roško Polje. Finally, the paper also addresses traditions linked to folk theater, such as wolf processions and various wedding customs. Contemporary records play a crucial role in preserving the traditional heritage of a particular place.

Keywords: Roško Polje, church-folk heritage, oral literature, folk theatre.

**Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)**

Student/ica: ANA LUBAS

Naslov rada: SUVREMENI ZAPISI TRADICIJSKE BAŠTINE
U ROŠKOM POLJU

Znanstveno područje i polje: HUMANISTIČKE ZNANOSTI, FILOLOGIJA

Vrsta rada: ZAVRŠNI RAD

Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
DOC. DR. SC. NIKOLA SUNARA

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
/

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
PROF. DR. SC. MARKO DRAGIĆ
PROF. DR. SC. BORIS ŠKVRČ
DOC. DR. SC. NIKOLA SUNARA

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti* (NN br. 119/22).

Split, 25. 9. 2024.

Potpis studenta/studentice: Ana Lubas

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.

Obrazac A.Č.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja ANA LJUBAS, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika/ce HRVATSKOG I ENGLESKOG JEZIKA I ^{KNJIŽEVNOSTI}, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mojega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 25.9.2024.

Potpis Ana Ljubas